

نگاهی به ساختار اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و چالش‌های مهم پیش‌رو

موسسه مطالعات راهبردی شرق

گازنامه شماره ۴۵ - اسفند ۱۴۰۳

نگاهی به ساختار اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و چالش‌های مهم پیش‌رو

گاهنامه شماره ۴۵

اسفند ۱۴۰۳

کارگروه آسیای مرکزی

منبع: آژانس رتبه‌بندی اعتباری-تحلیلی «آکرا»*

* Analytical Credit Rating Agency (ACRA)

فهرست

۵	خلاصه مدیریتی
۶	مقدمه
۷	توصیف منطقه
۱۱	توصیف مجزای کشورهای آسیای مرکزی
۱۱	جمهوری قزاقستان
۱۷	جمهوری قرقیزستان
۲۰	جمهوری تاجیکستان
۲۳	جمهوری ترکمنستان
۲۶	جمهوری ازبکستان
۳۱	روندها
۳۳	تجارت متقابل در کشورهای منطقه
۳۴	عامل چین در حال پیشرفت
۳۶	مسئله آب و مسائل مربوط به انرژی برق آبی و کشاورزی
۳۷	چالش‌ها و ریسک‌ها

« پنج کشور منطقه که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند (قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان)، دارای ویژگی‌های مشترکی از جمله مشکلات اقلیمی، رشد سریع جمعیت، تنوع پایین صادرات، وابستگی زیاد به عوامل اقتصادی خارجی و موارد دیگر هستند.

« کشورهای آسیای مرکزی عمدتاً با اتحادیه اروپا، چین و روسیه تجارت می‌کنند. صادرات اصلی آن‌ها شامل مواد معدنی مانند نفت، گاز و فلزات است، در حالی که واردات این کشورها بیشتر شامل ماشین‌آلات و تجهیزات صنعتی است که برای توسعه زیرساخت‌ها و صنایع ضرورت دارد. به گزارش آژانس «آکرا» تجارت بین کشورهای آسیای مرکزی (تجارت درون منطقه‌ای) به تدریج در حال توسعه و تقویت است. با این حال، سطح این تجارت هنوز پایین است.

« پروژه (یک کمر بند - یک جاده) می‌تواند به توسعه تجارت درون منطقه‌ای جان تازه‌ای ببخشد؛ زیرا شامل سرمایه‌گذاری‌های کلان در زیرساخت‌های حمل و نقل منطقه و بهره‌برداری از مزایای لجستیکی آن است. « مسئله کمبود منابع آبی در کشورهای این منطقه همچنان چالش برانگیز است؛ زیرا بر پتانسیل تولید انرژی آبی تأثیر گذاشته و رقابت بر سر آب و انرژی را در آسیای مرکزی تشدید می‌کند.

« جمعیت این منطقه در حال افزایش است. به همین دلیل نیروی کار بیشتری وجود دارد و تقاضا برای کالاها و خدمات هم بیشتر می‌شود که این امر به معنی افزایش پتانسیل اقتصادی منطقه است.

« هرچند سطح توسعه اقتصادی و سرعت رشد کشورهای این منطقه با یکدیگر تفاوت زیادی دارد، اما توسعه اقتصادی این کشورها همچنان بیشتر بر روش‌های سنتی مانند استخراج منابع طبیعی (مانند نفت، گاز، یا معادن) و کشاورزی متکی است. این حوزه‌ها معمولاً از فناوری‌های پیشرفته و روش‌های مدرن بهره‌مند نیستند و در نتیجه، سطح نوسازی و بهره‌وری در آن‌ها پایین است.

« در میان کشورهای منطقه، تاجیکستان و ازبکستان بیشترین سرعت رشد اقتصادی را دارند. در مقابل، رشد اقتصادی قرقیزستان و ترکمنستان ناپایدار و متغیر است. قزاقستان، به عنوان بزرگ‌ترین اقتصاد منطقه، رشد اقتصادی آهسته‌تر، ولی با ثبات‌تری دارد.

« کشورهای قرقیزستان، ازبکستان و تاجیکستان به دلیل داشتن بدهی‌های دولتی کم، قادر به افزایش بدهی خود و جذب سرمایه برای پروژه‌های مربوط به توسعه هستند. این کشورها می‌توانند با گرفتن وام‌های کم بهره از وام‌دهندگان بین‌المللی، رشد اقتصادی خود را ادامه دهند. برای قزاقستان نیز مزیت‌هایی مانند بازار داخلی بزرگتر و بخش مالی پیشرفته‌تر وجود دارد که به آن کمک می‌کند از سایر کشورها پیشی بگیرد.

|| مقدمه

آسیای مرکزی به دلیل موقعیت جغرافیایی و قرار گرفتن بین سه منطقه مهم (شرق، جنوب و غرب) از اهمیت زیادی برخوردار است. این منطقه نه تنها به دلیل وجود منابع طبیعی و معدنی، بلکه به دلیل اینکه بازاری در حال رشد است، برای تجارت نیز ارزشمند است. همه اینها باعث شده است که کشورهای آسیای مرکزی (قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان) از نظر اقتصادی و تجاری کشورهای مهم و حائز اهمیت باشند.

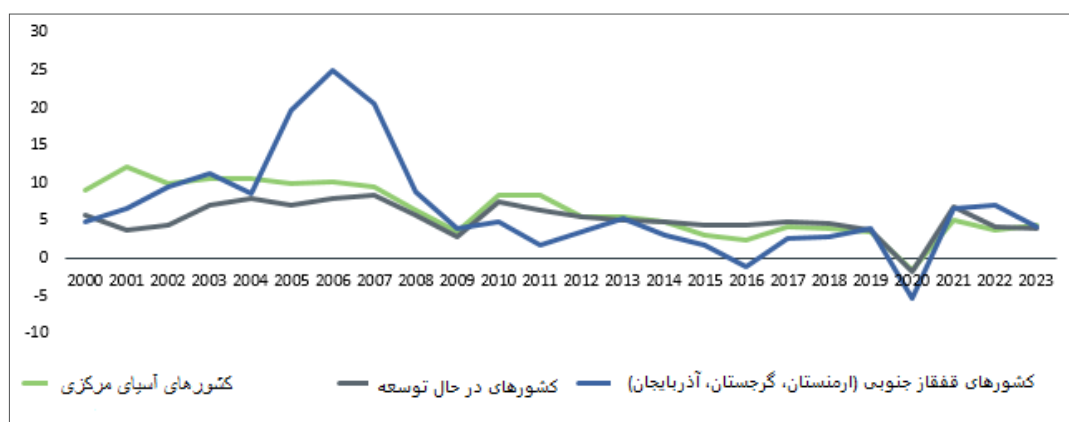
کشورهای آسیای مرکزی به شدت تحت تأثیر مراکز اقتصادی جهانی - چین، روسیه و در نهایت کشورهای جنوب آسیا مانند هند، پاکستان، ایران و کره جنوبی - قرار دارند. توسعه کشورهای آسیای مرکزی به توانایی آنها در ایجاد تعادل میان این مراکز قدرت بستگی دارد. علاوه بر این، اتحادیه اروپا و آمریکا نیز برای حفظ جایگاه اقتصادی خود در این منطقه رقابت می کنند.

از سال 1991 کشورهای آسیای مرکزی دستخوش تغییرات گسترده ای شده اند و روندهای نوینی در این منطقه در حال شکل گیری است. این کشورها با چالش های مهمی نیز مواجه اند، از جمله این چالش ها این است که آیا نقش کشورهای آسیای مرکزی به عنوان مسیرهای ترانزیتی و تأمین کنندگان مواد اولیه ادامه خواهد یافت یا اینکه آیا می توانند به طور فعال در اقتصاد جهانی مشارکت کنند، جایگاه خود را در بازارهای بین المللی بیابند و در رقابت های جهانی موفق باشند. پاسخ به این پرسش ها نیازمند ارزیابی دقیق ظرفیت ها و توانمندی های این منطقه است. یکی از عوامل کلیدی برای موفقیت در این مسیر، حفظ و تقویت اعتبار اقتصادی این کشورها است که نقشی اساسی در جلب سرمایه گذاری، توسعه زیرساخت ها و ورود به زنجیره ارزش جهانی دارد.

توصیف منطقه

در اواخر سال ۲۰۲۳، ارزش کل اقتصاد کشورهای آسیای مرکزی حدود ۴۵۶ میلیارد دلار آمریکا تخمین زده شد که نزدیک به اقتصاد کشورهای مثل ویتنام یا مصر است (به ترتیب ۴۳۳ و ۳۹۸ میلیارد دلار). رشد اقتصادی منطقه آسیای مرکزی کمی کندتر از کشورهای در حال توسعه است، چرا که در ده سال گذشته، میانگین رشد اقتصادی این منطقه ۳/۳٪ بوده، در حالی که کشورهای در حال توسعه به طور متوسط ۴٪ رشد اقتصادی داشته‌اند. همچنین، تورم در این پنج کشور در این دوره ۹/۴٪ بوده، در حالی که کشورهای در حال توسعه به طور میانگین ۵/۸٪ تورم داشته‌اند.

تصویر ۱. رشد اقتصادی پنج کشور آسیای مرکزی نسبت به گروه‌های مشابه،٪

منبع: صندوق بین‌المللی پول

جمعیت منطقه آسیای مرکزی نزدیک به ۸۰ میلیون نفر است که مشابه با جمعیت کشورهای ترکیه یا ایران است که هرکدام حدود ۸۵ میلیون نفر جمعیت دارند. در حالی که طبق آخرین سرشماری در اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۸۹، جمعیت این منطقه تنها ۴۹/۵ میلیون نفر بوده است؛ بنابراین جمعیت کشورهای آسیای مرکزی از آن زمان تا کنون ۶۰٪ افزایش یافته است. با این حال، سهم این منطقه در جمعیت جهانی تقریباً ثابت باقی مانده است: ۹۲۵/۰٪ در سال ۱۹۹۱ و ۱/۰۱٪ در سال ۲۰۲۳.

این منطقه از منابع طبیعی غنی برخوردار است. در قلمرو آن بزرگترین ذخایر نفت و گاز^۱ قرار دارد و به طور فعال سنگ‌های معدنی فلزی مانند روی، سرب، طلا، مس، مولیبدن، آلومینیوم، منگنز، کروم و عناصر خاکی کمیاب و همچنین مواد معدنی غیرفلزی مانند زغال‌سنگ و فسفریت، از این قلمرو استخراج می‌شود.

1- <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/27508/central-asia-atlas.pdf>.

این منطقه همچنین دارای منابع تجدیدپذیر است که ظرفیت قابل توجهی برای توسعه انرژی‌های جایگزین فراهم می‌کنند.

علاوه بر این، منطقه مورد بررسی دارای منابع انسانی قابل توجهی است. جمعیت این منطقه نسبتاً جوان است؛ میانگین سنی از ۲۳ سال در تاجیکستان تا ۳۲ سال در قزاقستان متغیر است.^۲ جمعیت این منطقه به‌طور میانگین سالانه ۱.۵ تا ۲ درصد رشد می‌کند. در عین حال، مهاجرت کاری نیز در سه کشور آسیای مرکزی (از پنج کشور) رایج است. از سوی دیگر، سهم اقتصاد این منطقه در تولید ناخالص داخلی جهان و همچنین در صادرات کالاها و خدمات بسیار ناچیز است (در هر دو مورد ۰.۴٪).

هیچ یک از کشورهای آسیای مرکزی به آب‌های آزاد دسترسی ندارند (ازبکستان حتی از طریق همسایگان نزدیک نیز به اقیانوس راه ندارد و برای رسیدن به آب‌های آزاد باید از قلمرو دو کشور عبور کند). علاوه بر این، در این کشورها سهم بیابان‌ها و استپ‌ها بسیار زیاد است و حدود ۸۰ درصد از مساحت کل منطقه را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین تنها درصد کمی از زمین‌ها در این منطقه قابل کشت هستند.^۳ بخش بزرگی از قلمروی دو کشور قرقیزستان و تاجیکستان کوهستانی است. البته جغرافیای منطقه امکان خوبی را برای بهره‌برداری از منابع انرژی پاک فراهم می‌کند، اما سیستم‌های انرژی کشورهای آسیای مرکزی عمدتاً قدیمی هستند و نیاز به نوسازی اساسی دارند.

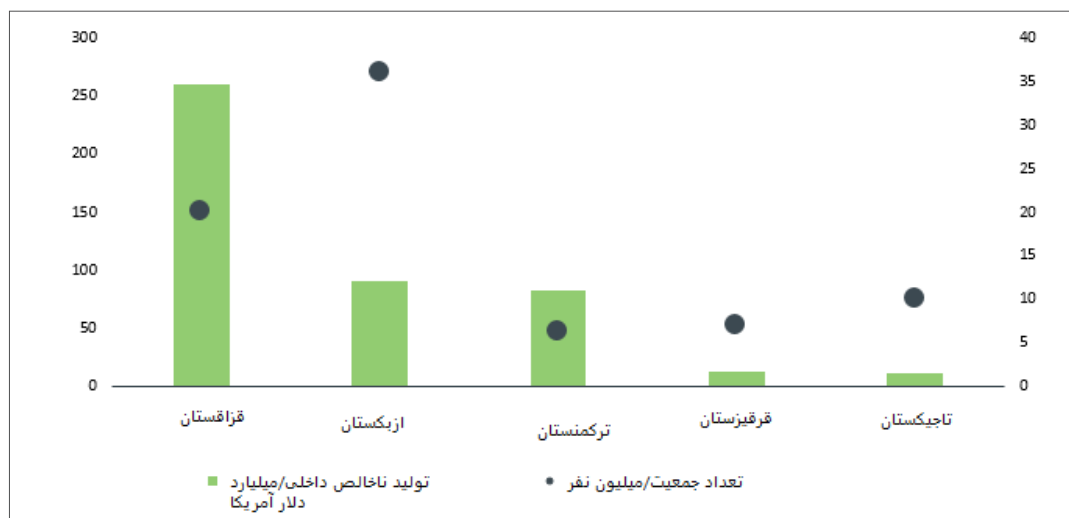
بانک جهانی هزینه نوسازی سیستم‌های گرمایشی منطقه و گذار به منابع پایدار و پاک انرژی (خورشیدی، زمین‌گرمایی و زیست‌توده) را ارزیابی کرده است. حجم سرمایه‌گذاری‌های موردنیاز برای قزاقستان ۱۰۴ میلیارد دلار (معادل ۴۶٪ تولید ناخالص داخلی)، ازبکستان ۱۱۰.۸ میلیارد دلار (۱۳۶.۵٪ تولید ناخالص داخلی)، ترکمنستان ۲۱.۳ میلیارد دلار (۲۷.۳٪ تولید ناخالص داخلی)، قرقیزستان ۱۵.۲ میلیارد دلار (۱۳۰.۲٪ تولید ناخالص داخلی) و تاجیکستان ۱۲.۵ میلیارد دلار (۱۱۹.۱٪ تولید ناخالص داخلی) برآورد شده است.

تجارت خارجی کشورهای منطقه در حال حاضر عمدتاً شامل صادرات مواد معدنی و واردات ماشین‌آلات و تجهیزات است. اتحادیه اروپا، چین و روسیه شرکای اصلی تجاری کشورهای آسیای مرکزی هستند. قزاقستان به دلیل فروش نفت و ترکمنستان به واسطه فروش گاز، بزرگ‌ترین صادرکنندگان منطقه محسوب می‌شوند. ازبکستان در چارچوب سیاست اقتصادی خود، واردات بیشتری نسبت به صادرات دارد. قزاقستان و قرقیزستان در پروژه هم‌گرایی اقتصادی اتحادیه اقتصادی اوراسیا مشارکت دارند. علاوه بر این، تجارت بین کشورهای منطقه به تدریج در حال افزایش است.

۲- بر اساس داده‌های پایان سال ۲۰۲۳، میانگین سنی جمعیت در روسیه ۳۹ سال است.

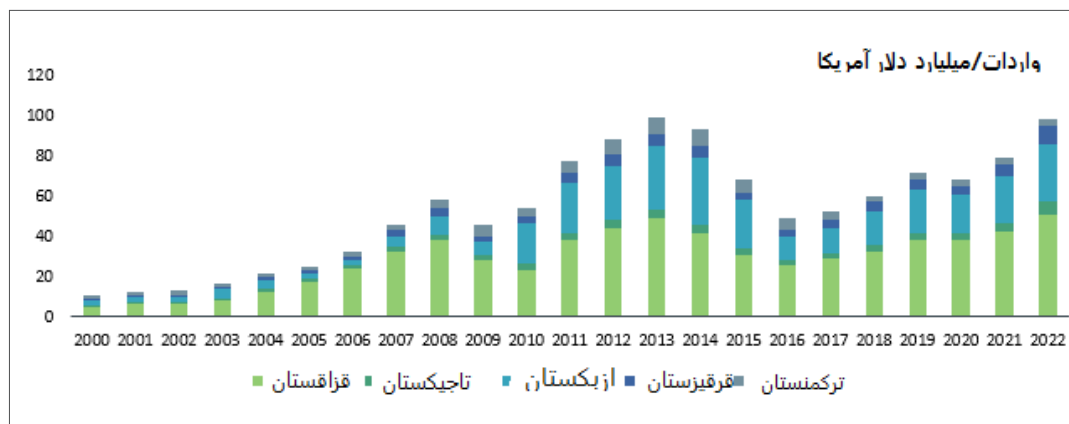
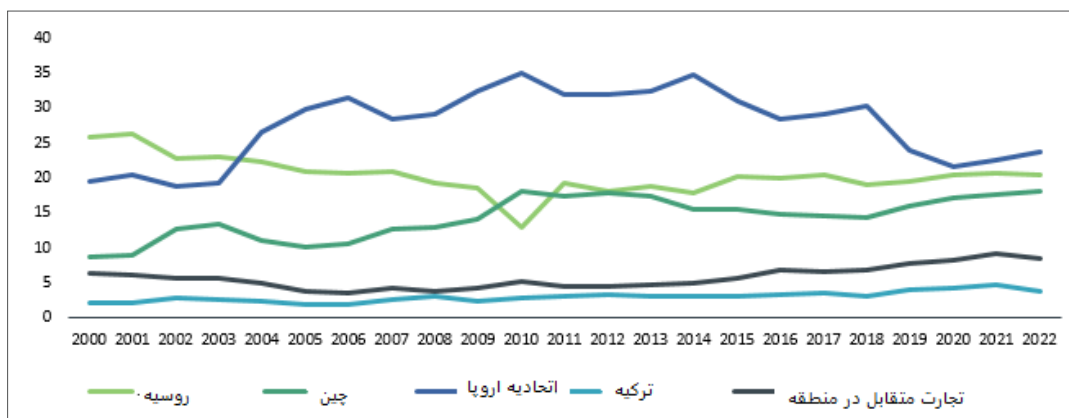
3- <https://www.unccd.int/sites/default/files/2023-11/Fact%20sheet%20Central%20Asia%20RU.pdf>.

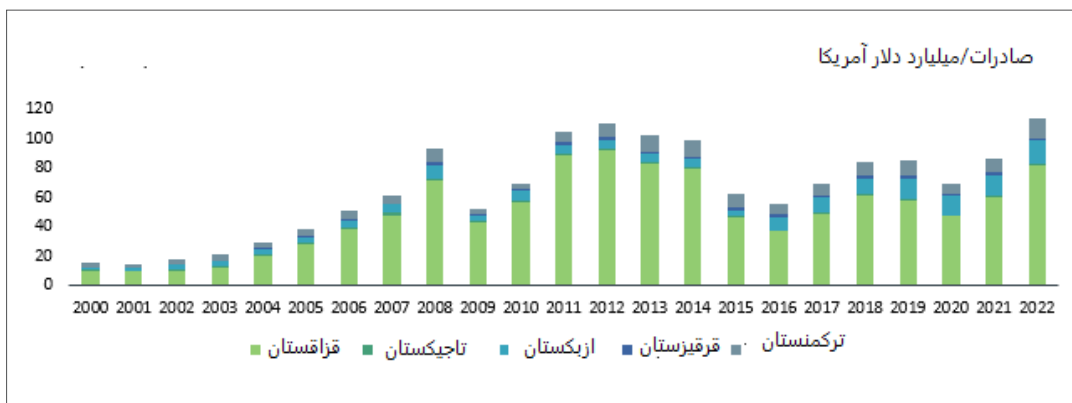
تصویر ۲. نسبت تولید ناخالص داخلی و جمعیت

منبع: صندوق بین‌المللی پول و محاسبات آکرا

تصویر ۳. تجارت خارجی در کشورهای منطقه به میلیارد دلار

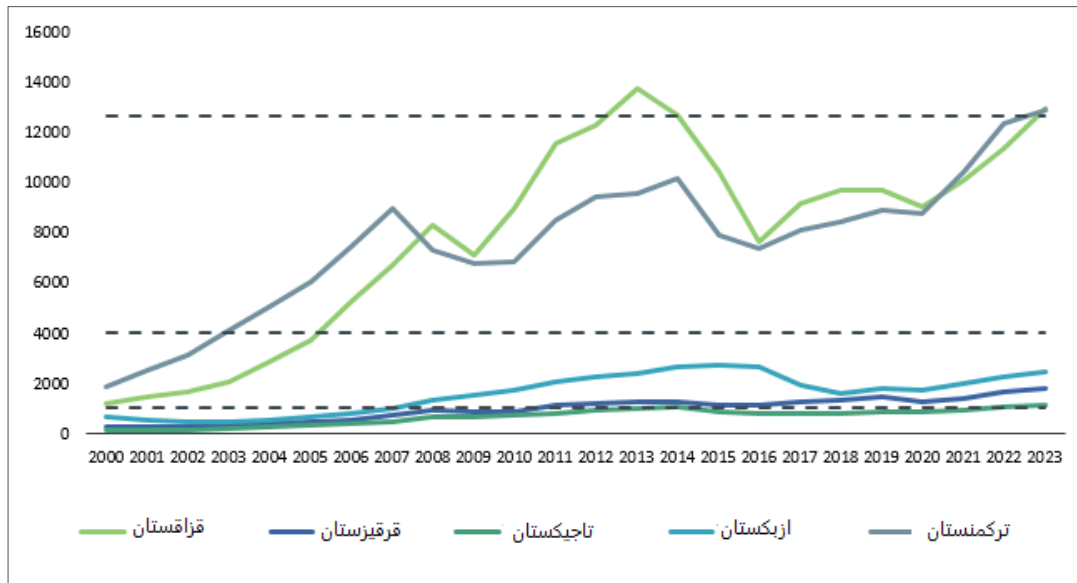

منبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

در عین حال، کشورهای آسیای مرکزی از نظر اقتصادی تفاوت‌های زیادی با هم دارند و نمی‌توان آنها را به‌عنوان یک منطقه اقتصادی یکسان در نظر گرفت. اقتصاد قزاقستان از مجموع اقتصادهای سایر کشورهای منطقه بهتر است و جمعیت ازبکستان تقریباً با جمعیت مجموع سایر کشورهای این منطقه برابر است. این نشان می‌دهد که تفاوت‌های زیادی در ابعاد اقتصادی و جمعیتی بین کشورهای آسیای مرکزی وجود دارد. ترکمنستان و قزاقستان بهترین موقعیت‌ها را از نظر درآمد سرانه دارند و به‌ترتیب در جایگاه‌های ۷۲ و ۷۴ در میان اقتصادهای جهان (۱۹۲ کشور) قرار دارند، در حالی که قرقیزستان و تاجیکستان در جایگاه‌های ۱۵۷ و ۱۷۲ جهان قرار دارند. قزاقستان و ترکمنستان به‌عنوان دو اقتصاد با بیشترین درآمد سرانه در منطقه، تمرکز زیادی بر صنعت نفت و گاز دارند و صادرات عامل اصلی رشد اقتصادی آنها است. قرقیزستان و تاجیکستان اقتصادهای کوچکی دارند که بیشتر بر صادرات خدمات و کشاورزی متمرکز هستند. اقتصاد ازبکستان در مقایسه با دیگر کشورهای منطقه اندازه متوسط و تنوع بیشتری دارد؛ اگرچه ازبکستان نیز بر صادرات خدمات و منابع طبیعی تمرکز دارد، اما این تمرکز در مقایسه با دیگر کشورها کمتر است. کشورهای آسیای مرکزی از نظر سیاست‌های اقتصادی نیز تفاوت دارند. ازبکستان و قرقیزستان اصلاحات اقتصادی در جریان است که هدف آن آزادسازی اقتصاد و دسترسی بیشتر به بازارهای بین‌المللی است. قرقیزستان بیشتر بر صادرات خدمات، به‌ویژه خدمات حمل و نقل، تمرکز دارد. قزاقستان نیز در تلاش است اقتصاد خود را متنوع‌تر کند. درحالی‌که ترکمنستان و تاجیکستان همچنان از همان سیاست‌های اقتصادی گذشته پیروی می‌کنند.

۴- تولید ناخالص داخلی به ازای هر نفر بر حسب دلار آمریکا

تصویر ۴. تولید ناخالص داخلی به ازای هر نفر، دلار آمریکا

نبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

دو کشور از کشورهای مورد تحلیل، رتبه‌بندی‌های اعتباری^۵ مستقل از سوی آکرا دریافت کرده‌اند. قزاقستان رتبه «BBB+» با پیش‌بینی «ثابت» و قرقیزستان رتبه «B» با پیش‌بینی «مثبت» دارد.^۶

توصیف مجزای کشورهای آسیای مرکزی

« جمهوری قزاقستان

قزاقستان بزرگ‌ترین اقتصاد منطقه آسیای مرکزی است که تولید ناخالص داخلی آن حدود ۶۰ درصد از تولید ناخالص داخلی کل کشورهای مورد بررسی را تشکیل می‌دهد.

۵- رتبه‌بندی اعتباری، ارزیابی احتمال پرداخت به موقع تعهدات مالی نهادها یا دولت‌ها است. تخمین و ارزیابی اعتبار شرکت‌ها و دولت‌ها عموماً توسط آژانس‌های رتبه‌بندی بین‌المللی معتبری نظیر استاندارد اند پورز (Standard & Poor's)، مودیز (Moody's) و فیچ (Fitch) انجام می‌گیرد.

۶- رتبه‌بندی‌های اعتباری کشورهای آسیای مرکزی از دیگر آژانس‌ها به این صورت است:

- قزاقستان: رتبه -BBB از S&P، رتبه -BBB از Fitch، و رتبه Baa از Moody's، همگی با پیش‌بینی «ثابت»
- قرقیزستان: رتبه B^۳ از Moody's با پیش‌بینی «ثابت»
- تاجیکستان: رتبه B^۳ از Moody's با پیش‌بینی «ثابت»
- ترکمنستان: رتبه B+ از Fitch با پیش‌بینی «مثبت»
- ازبکستان: رتبه -BB از S&P و رتبه Ba^۳ از Moody's، هر دو با پیش‌بینی «ثابت»

قزاقستان با وجود اینکه تنوع اقتصادی پایینی دارد، توانسته است رشد پایدار تولید ناخالص داخلی سرانه را حفظ کند. معمولاً کمبود تنوع در اقتصاد می‌تواند منجر به نوسان‌های اقتصادی و کاهش رفاه شود، اما قزاقستان با تکیه بر سه میدان بزرگ نفت و گاز (کاشاگان، تنگیز و کاراچاگاناک) این مشکل را جبران کرده است. این سه میدان بیش از ۵۰ میلیون تن نفت در سال تولید می‌کنند که بیش از ۶۰ درصد کل تولید نفت قزاقستان را شامل می‌شود. همچنین، در سال ۲۰۲۲، قزاقستان در رتبه سیزدهم جهان از نظر تولید نفت و گاز قرار داشت و ۱/۹ درصد از تولید جهانی این منابع را به خود اختصاص داد.^۷

قزاقستان علاوه بر تمرکز بر صنعت نفت و گاز، در زمینه استخراج اورانیوم نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. در سال ۲۰۲۱، این کشور توانست ۴۵ درصد اورانیوم جهان را تولید کند و به‌عنوان یکی از پیشگامان جهانی در این صنعت شناخته شود.

دولت قزاقستان سال‌هاست که در حال انجام اقدام‌هایی برای تحول ساختار اقتصاد و کاهش وابستگی به منابع طبیعی است. دو برنامه بزرگ این کشور در این زمینه عبارت‌اند از برنامه توسعه صنعتی و نوآورانه تسریع شده برای سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۴ و برنامه توسعه صنعتی و نوآورانه جمهوری قزاقستان برای سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۲۵. هدف این برنامه‌ها کاهش وابستگی به نفت و گاز و ایجاد تنوع اقتصادی بوده است.

علاوه بر این، دو برنامه دیگر نیز اجرا شده است که عبارت‌اند از: برنامه «۳۰ شرکت پیشرو» (که هدف آن تبدیل ۳۰ شرکت برتر قزاقستان به شرکت‌های فراملی مدرن است) و «ابتکار خوشه‌ای» (که در پایان سال ۲۰۲۳ تصویب شد و هدف آن ایجاد خوشه‌های اقتصادی پیشرفته در بخش واقعی اقتصاد تا سال ۲۰۲۰ بود).

اگرچه برنامه‌های مذکور طی سال‌های متمادی اجرایی شده‌اند، اما تغییرات ساختاری کند در اقتصاد این کشور نشان‌دهنده عدم کارایی بالای این برنامه‌ها است. در حال حاضر، دولت قزاقستان رویکرد جدیدی در پیش گرفته و به جای اجرای برنامه‌های مجزا، بر پروژه‌های ملی متمرکز شده است. این پروژه‌ها از «طرح استراتژیک توسعه جمهوری قزاقستان تا سال ۲۰۲۹» پشتیبانی می‌کنند. به بیان دیگر این پروژه‌ها در راستای اهداف بلندمدت و استراتژیک این کشور برای توسعه و پیشرفت تا سال ۲۰۲۹ طراحی و اجرا می‌شوند. هدف این طرح، توسعه ۱۷ حوزه کلیدی اقتصاد است. این حوزه‌ها شامل مواردی مانند فرآوری عمیق^۸ فلزات، صنایع شیمیایی، نفت، گاز و زغال‌سنگ، ماشین‌آلات سنگین، غنی‌سازی اورانیوم، تولید قطعات خودرو و کود شیمیایی است.

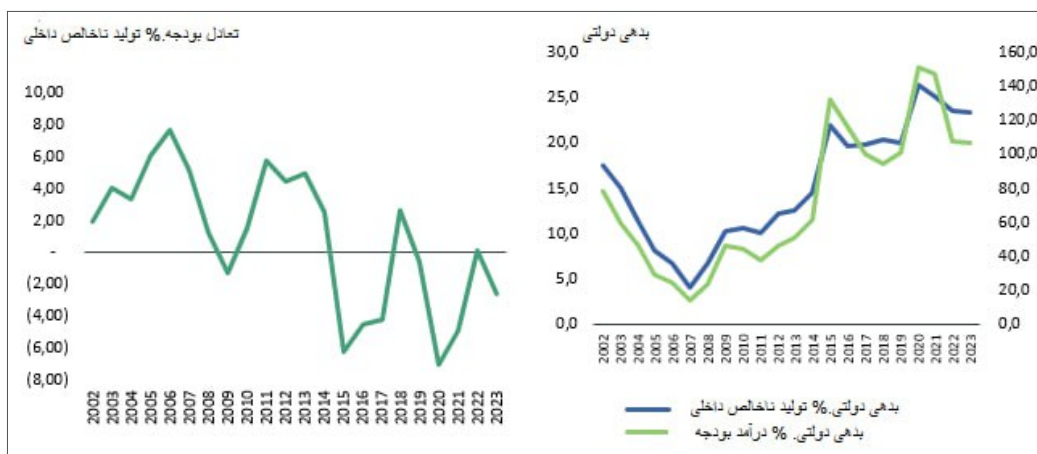
7- https://www.energyinst.org/_data/assets/pdf_file/0004/1055542/EI_Stat_Review_PDF_single_3.pdf

۸- پردازش عمیق فلزات به فعالیت‌هایی اشاره دارد که در آن فلزات به‌صورت عمیق‌تری مورد پردازش و اصلاح قرار می‌گیرند تا ویژگی‌های آن‌ها بهبود یابد یا فرم‌ها و اشکال جدیدی از آن‌ها تولید شود.

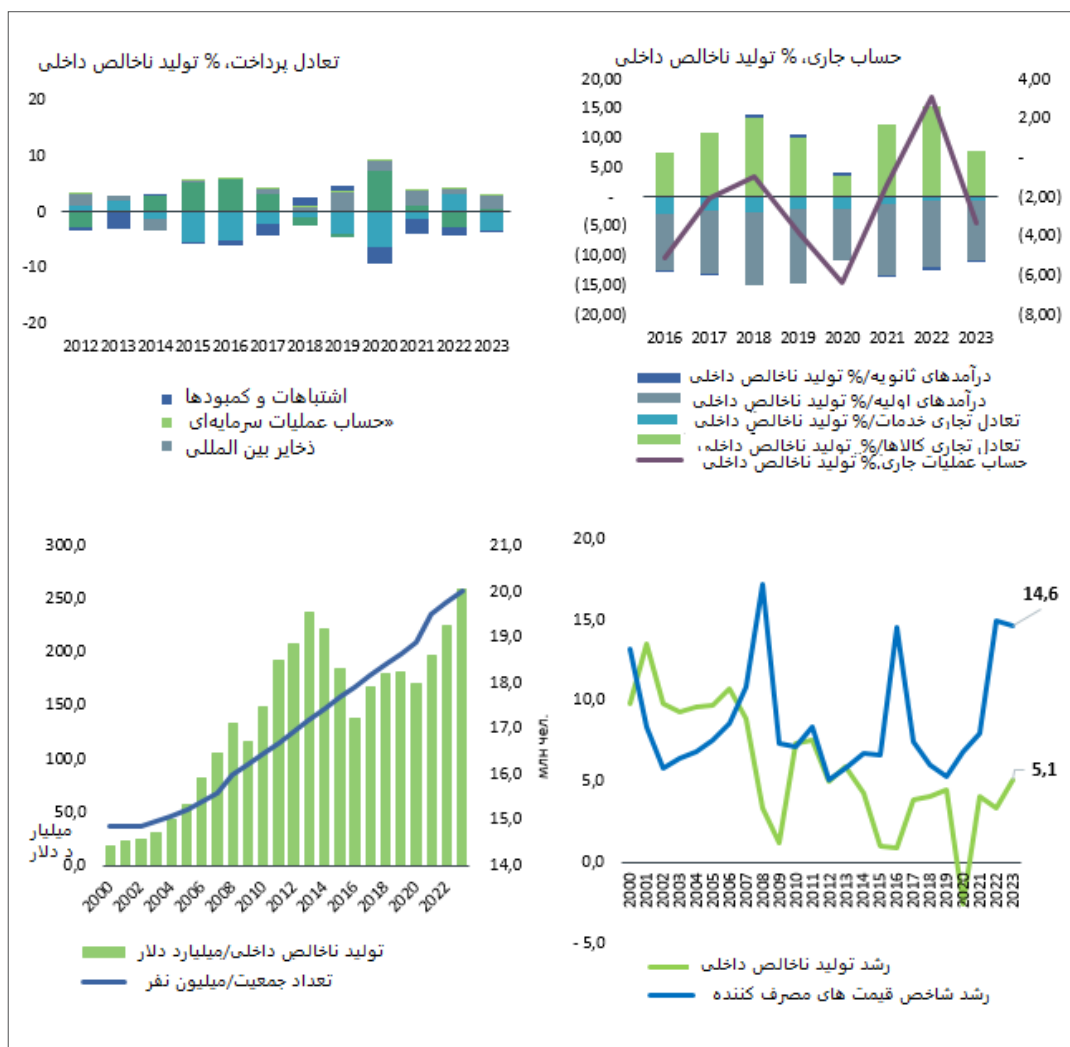
دولت قزاقستان قصد دارد طی سه سال، سهم محصولات فرآوری شده در بخش کشاورزی را تا ۷۰ درصد افزایش داده و رشد اقتصادی سالانه را به حداقل ۶ درصد برساند. دولت قزاقستان همچنین در حال اتخاذ سیاست‌هایی است که به حمایت از صنایع داخلی و تقویت تولیدات ملی کمک می‌کند. توکایف، رئیس‌جمهور قزاقستان دستور داده است که زیرساخت‌های این کشور به خودکفایی برسند، وابستگی به واردات برق کاهش یابد و درباره ساخت نیروگاه هسته‌ای نیز همه‌پرسی برگزار کرده است. علاوه بر این، او اعلام کرد که وزارت منابع آب و آبیاری و همچنین وزارت حمل و نقل تأسیس خواهند شد. وی همچنین تأکید کرد که این کشور همکاری‌های خود را با چین، روسیه و کشورهای آسیای مرکزی در حوزه حمل و نقل ادامه خواهد داد. توکایف همچنین دستور داد ظرفیت عبور قطارها از طریق کریدور حمل و نقل بین‌المللی («شمال-جنوب») دو برابر شود.

حجم بدهی دولتی قزاقستان را می‌توان معتدل ارزیابی کرد؛ زیرا این بدهی بیشتر از ۲۵-۳۰ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور نیست. سطح نسبتاً پایین بدهی مستقیم دولتی این امکان را به دولت قزاقستان می‌دهد تا در آینده از سیاست‌های بودجه‌ای ضدچرخه‌ای^۹ استفاده کند و در نتیجه شرایط بهتری نسبت به دولت‌های دیگر کشورهای منطقه داشته باشد.

تصویر ۶. پویایی شاخص‌های کلان اقتصادی قزاقستان

۹- «ضدچرخه‌ای» به سیاست‌هایی اطلاق می‌شود که در زمان‌های رکود اقتصادی برای تحریک رشد اقتصادی و در زمان‌های رونق اقتصادی برای جلوگیری از تورم و حفظ تعادل اقتصادی به کار می‌روند.

منبع: بانک جهانی، محاسبات آکرا

وجود صندوق ملی جمهوری قزاقستان فرصت‌های دولت را افزایش می‌دهد و اقتصاد این کشور را نسبت به شوک‌های احتمالی خارجی مقاوم‌تر می‌کند. صندوق ملی جمهوری قزاقستان در سال ۲۰۰۱ تأسیس شد تا دو هدف اصلی را دنبال کند: اول، ذخیره منابع مالی برای استفاده نسل‌های آینده (که به عنوان «عملکرد پس انداز» شناخته می‌شود) و دوم، کاهش وابستگی اقتصاد این کشور و بودجه‌های مختلف به تأثیرات منفی عوامل اقتصادی خارجی و جهانی (که به عنوان «عملکرد تثبیت‌کننده» شناخته می‌شود). این صندوق به قزاقستان کمک می‌کند در مواجهه با بحران‌های اقتصادی جهانی یا نوسان‌های بازارهای جهانی، از نظر مالی پایدارتر باقی بماند. منابع درآمدی صندوق ملی قزاقستان شامل موارد زیر است:

۱. مالیات‌هایی که شرکت‌های نفتی پرداخت می‌کنند، از جمله مالیات بر درآمد شرکت‌ها، مالیات بر سود

اضافی و مالیات بر صادرات نفت.

۲. درآمدهای حاصل از سهم دولت در قراردادهای نفتی با شرکت‌های خارجی.

۳. پاداش‌هایی که از شرکت‌های نفتی دریافت می‌شود.

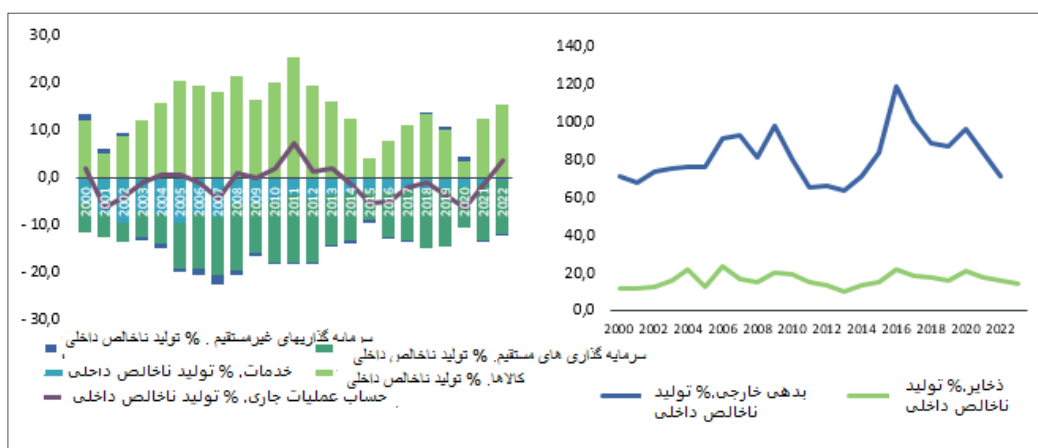
۴. درآمدهای دیگر مانند جریمه‌ها و درآمدهای غیرمالیاتی از بخش نفت.

۵. درآمدهای حاصل از فروش اموال دولتی مثل خصوصی‌سازی و فروش زمین‌ها.

۶. سودی که این صندوق از سرمایه‌گذاری‌های خود به دست می‌آورد.^{۱۰}

تا پایان سال ۲۰۲۳، دارایی‌های صندوق ملی قزاقستان به ۶۰ میلیارد دلار رسید که معادل ۲۳ درصد از تولید ناخالص داخلی پیش‌بینی شده این کشور در آن سال بود. این میزان بیشتر از بدهی دولتی قزاقستان است و باعث می‌شود که این کشور به عنوان یک وام‌دهنده خالص شناخته شود. همچنین، بیشتر بدهی داخلی قزاقستان بلندمدت است و عمدتاً از طریق انتشار اوراق قرضه خزانه‌داری دولتی تأمین می‌شود. تا پایان سال ۲۰۲۳، سیستم بانکی قزاقستان شامل ۲۱ بانک بود که ۱۱ بانک دارای سرمایه خارجی بودند (از جمله هشت بانک که شعبه‌های وابسته به بانک‌های خارجی بودند). مجموع دارایی‌های این سیستم ۵۱ تریلیون تنگه بود که معادل ۴۳ درصد تولید ناخالص داخلی قزاقستان است. از سوی دیگر، شعبه‌های وابسته به بانک‌های تجاری قزاقستان در کشورهای همسایه، از جمله قرقیزستان و ازبکستان، حضور دارند. عامل اصلی تأثیرگذار بر تعادل حساب جاری قزاقستان، تناسب میان تراز مثبت کالاها و تراز منفی درآمدهای اولیه است. نفت سهم زیادی از صادرات کالا‌های این کشور (بین ۶۵ تا ۷۰ درصد) را تشکیل می‌دهد. تراز مثبت کالاها نیز عمدتاً از فروش محصولات معدنی، به ویژه نفت، حاصل می‌شود.

۷. تصویر وضعیت مالی خارجی قزاقستان

منبع: بانک جهانی و محاسبات آکرا

10- (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000385>).

تراز منفی درآمدهای اولیه به این دلیل است که پرداخت‌ها برای سرمایه‌گذاری‌های خارجی مستقیم بیشتر از درآمدهای حاصل از سرمایه‌گذاری‌های قزاقستان در دیگر کشورهاست. با توجه به ماهیت بلندمدت پروژه‌ها در صنعت نفت، این مولفه تراز جاری، نسبتاً پایدار است.

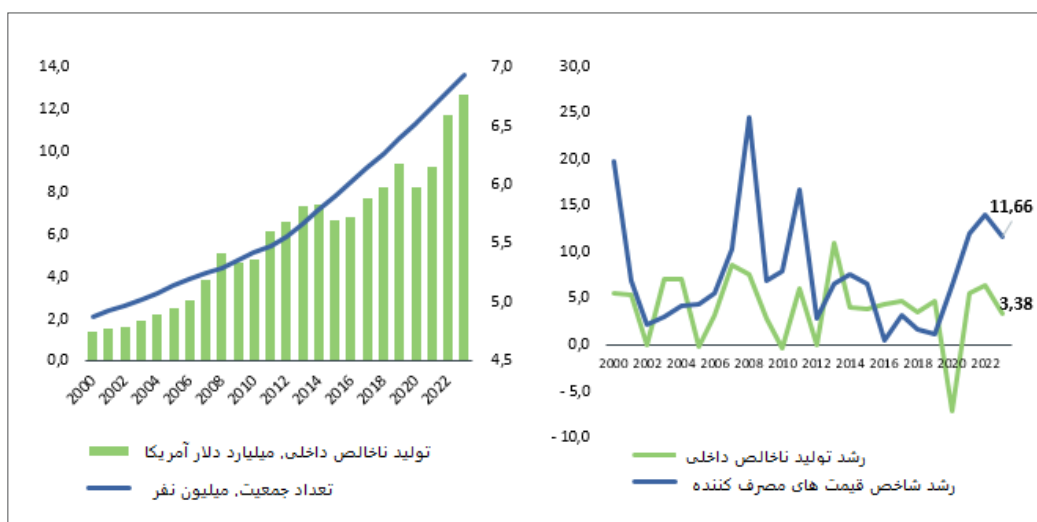
ثبات وضعیت مالی خارجی قزاقستان به واسطه ساختار تعهدات حساب مالی که عمدتاً با سرمایه‌گذاری‌های مستقیم مرتبط است، تضمین می‌شود. همچنین، حجم کافی ذخایر بین‌المللی نیز نقش کلیدی در این ثبات دارد. در سال ۲۰۲۳، ذخایر طلا و ارز خارجی به قدری بود که می‌توانست در صورت نیاز، هزینه واردات کالاها و خدمات از دیگر کشورها را برای مدت تقریباً هفت ماه پرداخت کند.

در سال ۲۰۲۳، قزاقستان توانست ۲۳ درصد از بدهی خارجی خود را تنها با استفاده از ذخایر بین‌المللی بانک ملی قزاقستان پرداخت کند. اگر دارایی‌های صندوق ملی قزاقستان نیز در نظر گرفته شود، این ظرفیت به ۶۰ درصد از بدهی خارجی کشور رسیده است. این وضعیت، موقعیت خارجی قزاقستان را بسیار پایدار کرده و یک پشتوانه قوی از نقدینگی برای تمام بخش‌های اقتصادی ایجاد می‌کند.

« جمهوری قرقیزستان

اقتصاد قرقیزستان به دلیل اندازه کوچک و وابستگی زیاد به تجارت خارجی، به‌ویژه از نظر واردات، با چالش‌هایی روبه‌رو است. در سال ۲۰۲۳، سهم روسیه از کل صادرات قرقیزستان ۲۶ درصد و سهم چین از کل واردات قرقیزستان ۴۲ درصد بوده است. همچنین، مهاجرت نیروی کار و ارسال پول از خارج، بخش بزرگی از اقتصاد قرقیزستان را تشکیل می‌دهد؛ حواله‌های مهاجران در سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۲۳ معادل یک چهارم تولید ناخالص داخلی این کشور بوده است.

تصویر ۸. پویایی شاخص‌های کلان اقتصادی قرقیزستان

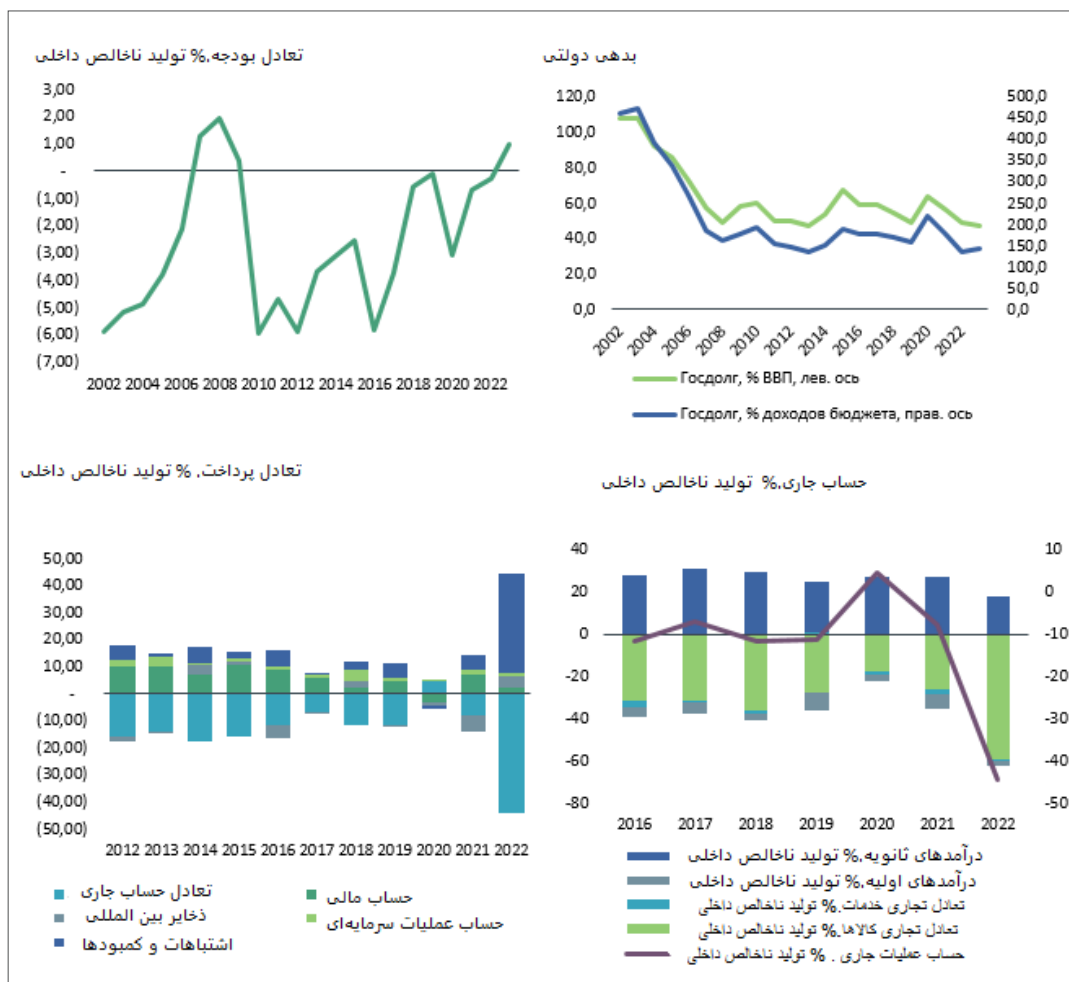
منبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

یکی از مهمترین صنایع قرقیزستان، صنعت استخراج طلا است. در سال ۲۰۲۳، شرکت «کومتور گلد کمپانی» ۱۴ تن طلا استخراج کرد که معادل ۲۳ درصد از تولید صنعتی سال ۲۰۲۳ و تقریباً ۱۰ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور بود.

علی‌رغم پذیرش بسته‌های ضد بحرانی در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱، قرقیزستان توانست بدهی دولتی خود را در سطح معتدلی حفظ کند. بدین ترتیب با وجود اینکه در سال ۲۰۲۰ بدهی دولتی قرقیزستان به ۶۸٪ تولید ناخالص داخلی رسید، اما در سال ۲۰۲۳ تا ۴۶٪ کاهش یافت. بخش عمده‌ای از این بدهی دولتی شامل وام‌های کم‌بهره از مؤسسات توسعه‌ای و کشورهای دیگر است.

در سال ۲۰۲۳، بدهی خارجی دولت قرقیزستان معادل ۳۴ درصد تولید ناخالص داخلی کشور بود که سه چهارم مجموع بدهی دولتی را تشکیل می‌داد. بدهی داخلی این کشور نیز به میزان ۱۲ درصد تولید ناخالص داخلی بوده و عمدتاً بلندمدت است.

تصویر ۹. پویایی حساب‌های جاری و بدهی دولتی

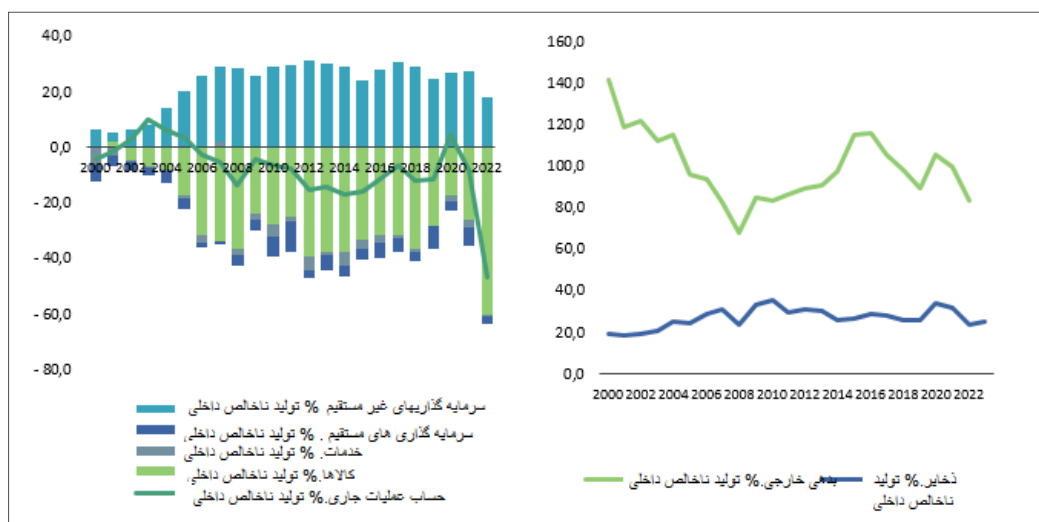

هزینه‌های جاری دولت قرقیزستان در سطحی حدود ۷۵ تا ۸۰ درصد کل هزینه‌ها تثبیت شده و سرمایه‌گذاری‌های داخلی و پروژه‌های توسعه‌ای این کشور به شدت به کمک‌های مالی خارجی وابسته هستند. اما قرقیزستان با وجود بدهی دولتی، به دلیل نرخ پایین بهره و افزایش درآمدهای بودجه از طریق بهبود نظام مالیاتی و رشد تجارت خارجی، توانسته موقعیت مالی پایدار خود را حفظ کند. این وضعیت به دولت اجازه می‌دهد که در صورت نیاز، بدهی دولتی را بیشتر کند، بدون اینکه به پایداری مالی کشور آسیب جدی وارد شود.

در سال ۲۰۲۲، مجموع تعهدهای مشروط بانک‌های دولتی حدود ۱۰ درصد تولید ناخالص داخلی بود. در سال ۲۰۲۳، مجموع دارایی‌های بخش بانکی معادل ۵۴ درصد تولید ناخالص داخلی کشور بود. با این حال، تا پایان ژانویه ۲۰۲۴، نسبت تسهیلات غیرجاری (NPL) به ۹/۵ درصد رسید که نشان‌دهنده سطح بالایی از مشکلات اعتباری است. با وجود این، بخش بانکی از نظر سرمایه وضعیت مناسبی دارد و می‌تواند ریسک‌های احتمالی را مدیریت کند.

از سال ۲۰۰۰، قرقیزستان همواره در حساب جاری خود کسری داشته است. به این صورت که واردات کالاها و تعهدهای بین‌المللی این کشور بیشتر از صادرات کالا و خدمات آن بوده است. این کسری به‌طور متوسط حدود ۱۱ درصد از تولید ناخالص داخلی قرقیزستان را تشکیل می‌دهد. سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی در بخش مالی این کشور غالب هستند. همچنین، به دلیل مقیاس کوچک اقتصاد و حجم بالای واردات کالا، صادرات خالص کشور منفی است و اینها نشان‌دهنده وابستگی بالای اقتصاد به واردات است.

تصویر ۱۰. وضعیت مالی خارجی قرقیزستان

منبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

در سال‌های ۲۰۲۲-۲۰۲۳، واردات کالا به قرقیزستان رشد قابل توجهی داشت که عمدتاً به دلیل افزایش تجارت با چین بود. در سال ۲۰۲۳، قرقیزستان کالاهایی به ارزش ۱۱/۵ میلیارد دلار وارد کرده که معادل ۸۲ درصد تولید ناخالص داخلی این کشور بوده است. از سه ماهه دوم سال ۲۰۲۳ تا پایان اولین سه ماهه سال ۲۰۲۴، واردات قرقیزستان به حدود ۱۲/۳ میلیارد دلار رسید که معادل ۸۸ درصد تولید ناخالص داخلی پیش‌بینی شده برای سال ۲۰۲۴ بود.

از سوی دیگر، قرقیزستان به طور فعال ظرفیت ترانزیتی خود را افزایش می‌دهد که این امر موقعیت این کشور را از نظر حجم صادرات تقویت می‌کند. حجم صادرات این کشور با افتتاح کریدورهای حمل و نقل «شمال-جنوب» و «چین-قرقیزستان-ازبکستان» تقویت خواهد شد. همچنین، فرآیندهای هم‌گرایی که قرقیزستان در آنها مشارکت دارد، نیز فرصت‌هایی برای افزایش حجم صادرات کالا فراهم می‌آورد. این کشور از سال ۱۹۹۸ عضو سازمان تجارت جهانی (WTO) است.

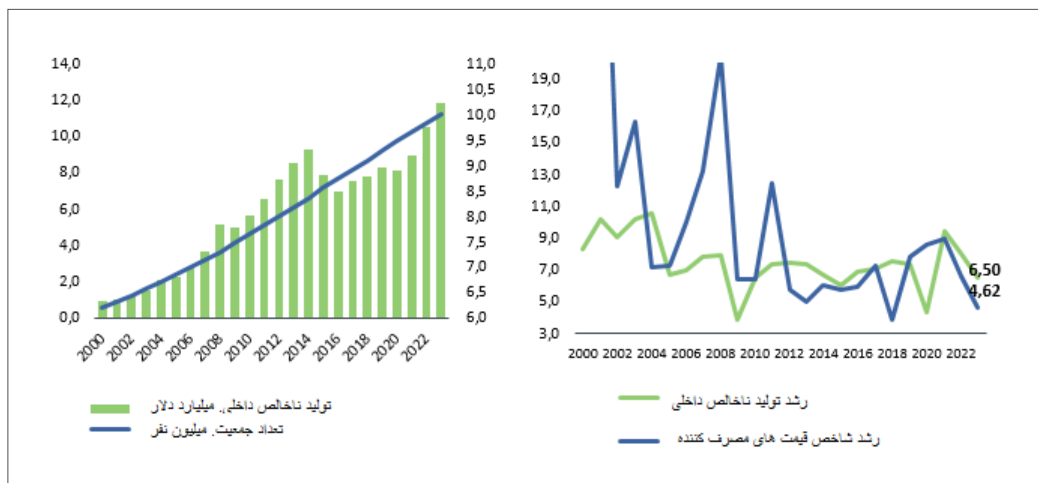
ذخایر ارزی قرقیزستان (یعنی پول و دارایی‌های خارجی تحت کنترل دولت و بانک مرکزی) کافی نبوده و نمی‌تواند به طور کامل بدهی‌های خارجی این کشور را پوشش دهند. این ذخایر فقط می‌توانند ۳۰ درصد از بدهی‌های خارجی قرقیزستان را پوشش دهند و یا می‌توان گفت که این ذخایر تنها قادر هستند واردات کالاها و خدمات را برای سه ماه برای این کشور تأمین کنند. بنابراین، این کمبود ذخایر می‌تواند برای اقتصاد قرقیزستان ریسک ایجاد کند.

یکی از خطرهای فعلی برای اقتصاد قرقیزستان فشارهای اقتصادی خارجی ناشی از تحریم‌ها بر صادرات کالاهای این کشور است. این فشارها می‌توانند تأثیر منفی بر بهبود وضعیت حساب جاری و ثبات نرخ ارز ملی قرقیزستان داشته باشند، زیرا ممکن است باعث کاهش درآمدهای ارزی و تضعیف قدرت مالی این کشور در برابر نوسان‌های اقتصادی شوند.

« جمهوری تاجیکستان

اقتصاد تاجیکستان از آغاز قرن بیست و یکم به طور پویایی رشد کرده است. حتی در سال ۲۰۲۰، در شرایط پاندمی کرونا، رشد اقتصادی این کشور ۴/۴ درصد بود و در پنج سال اخیر نیز رشد اقتصادی سالانه آن بین ۷/۱ تا ۹/۴ درصد متغیر بوده است. کشاورزی (که بخش کلیدی اقتصاد تاجیکستان است) و صنعت، منابع اصلی رشد این کشور هستند. تاجیکستان منابعی همچون زغال سنگ قهوه‌ای، نفت، گاز طبیعی، قلع، مولیبدن و جیوه را استخراج می‌کند و پتانسیل استخراج عناصر کمیاب خاکی را نیز در منطقه بدخشان دارد.

تصویر ۱۱. پویایی شاخص‌های کلان اقتصادی تاجیکستان

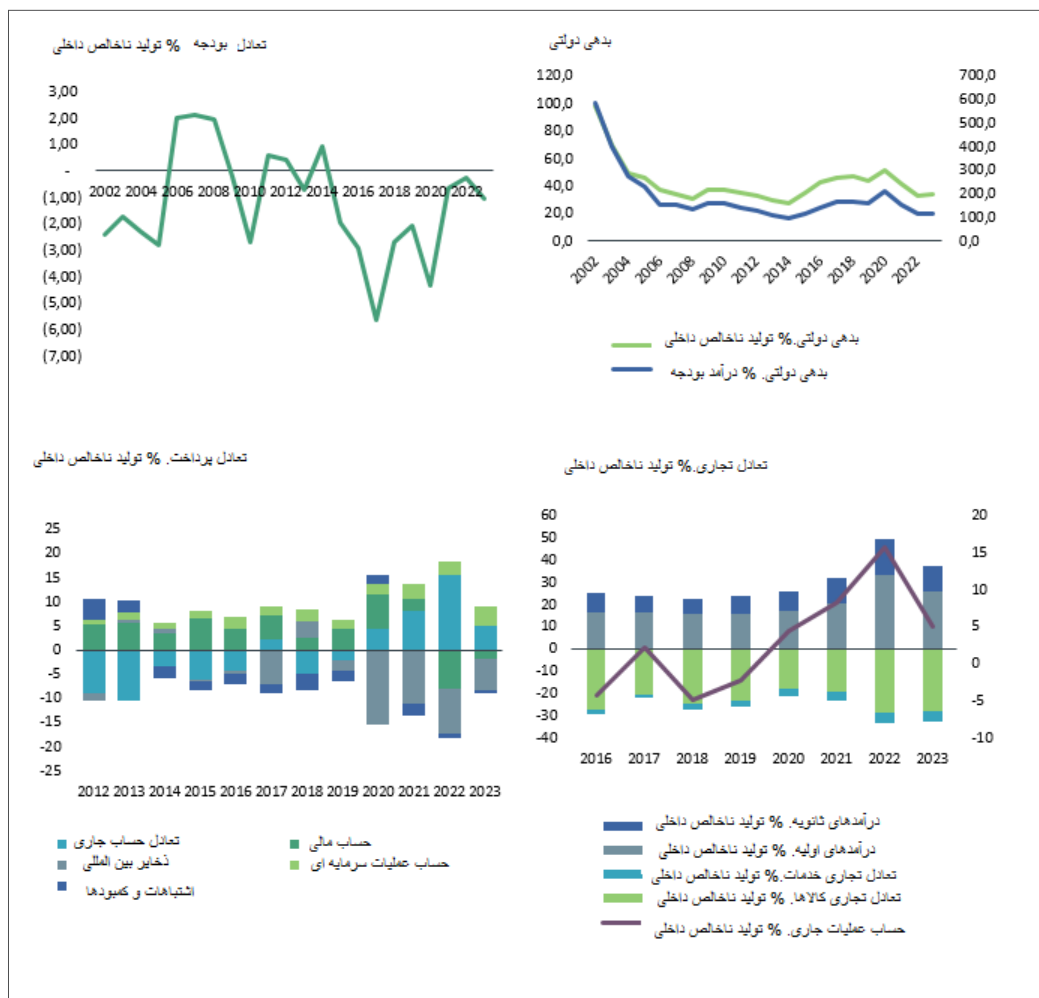
منبع: صندوق بین المللی پول، محاسبات آکرا

اهداف اصلی تاجیکستان شامل دستیابی به استقلال انرژی، تأمین امنیت غذایی و خروج از انزوای حمل و نقل بین‌المللی است^{۱۱}.

از زمان فروپاشی شوروی، جمعیت تاجیکستان تقریباً دو برابر شده است (از ۵.۶ میلیون نفر در سال ۱۹۹۱ تا ۱۰ میلیون نفر در سال ۲۰۲۳) که این امر بیکاری را به یکی از مهم‌ترین مشکلات اجتماعی-اقتصادی این کشور تبدیل کرده است. طبق داده‌های سال ۲۰۲۲، بیش از ۱ میلیون شهروند تاجیکستان به‌طور دائم به‌عنوان مهاجران کاری مشغول به کار هستند و تقاضای داخلی فعال اقتصاد این کشور عمدتاً بر اساس حواله‌های ارسالی آنها شکل می‌گیرد. از سوی دیگر، صادرات تاجیکستان نسبتاً ضعیف است و بنابراین، تراز تجاری این کشور به‌طور مداوم در حالت منفی قرار دارد، چراکه واردات کشور بیشتر از صادرات آن است. دولت تاجیکستان با کسری مداوم در بودجه خود مواجه است. همچنین، میزان بدهی دولتی این کشور در حدود ۳۵-۴۰ درصد از تولید ناخالص داخلی آن است که به‌طور نسبی مقدار معتدلی محسوب می‌شود و تاجیکستان هنوز هم می‌تواند این میزان بدهی را مدیریت کند.

۱۱- در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۱، تاجیکستان تحت محاصره حمل و نقلی از سوی ازبکستان، یکی از دو کشور همسایه‌ای که حجم تجارت خارجی با آن‌ها نسبتاً بالاست، قرار داشت.

تصویر ۱۲: پویایی حساب جاری و بدهی دولتی

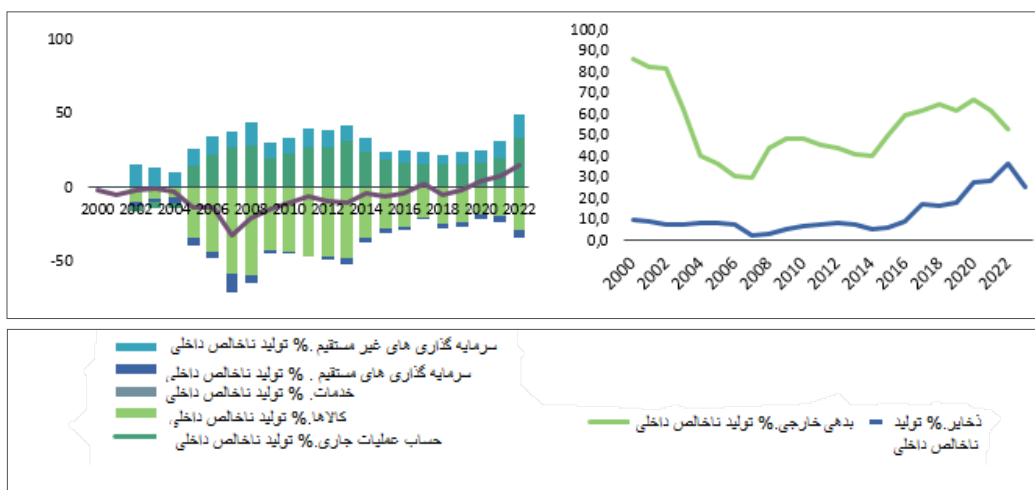

منبع: صندوق بین المللی پول، محاسبات آکرا

وضعیت اقتصادی تاجیکستان به شدت تحت تأثیر روندهای اقتصادی در روسیه قرار دارد، زیرا بخش عمده‌ای از وجوه ارسالی مهاجران کاری تاجیک از روسیه ارسال می‌شود. همچنین، تأثیر روندهای اقتصادی چین به عنوان دومین شریک تجاری بزرگ تاجیکستان بر اقتصاد این کشور نیز روبه افزایش است. تاجیکستان عمدتاً صادرات خود را به کشورهایی مانند ترکیه، چین، روسیه و ازبکستان انجام می‌دهد. همچنین، بیشتر کالاهای وارداتی این کشور از کشورهای روسیه، قزاقستان، ازبکستان و چین است. مهم‌ترین کالاهای صادراتی تاجیکستان شامل سنگ‌های معدنی فلزی و محصولات کشاورزی هستند.

به‌طورکلی، اقتصاد تاجیکستان به‌شدت تحت تأثیر شرایط و تحولات اقتصادی کشورهای دیگر است. دلیل این وابستگی این است که بخش مالی داخلی این کشور به اندازه کافی توسعه نیافته است. دارایی‌های بانک‌های تاجیکستان فقط ۲۶ درصد از اندازه کل اقتصاد این کشور را تشکیل می‌دهد. این میزان دارایی در مقایسه با سایر کشورهای منطقه پایین‌ترین مقدار را دارد که به معنی ضعف و محدودیت در سیستم بانکی تاجیکستان است.

تصویر ۱۳. وضعیت مالی خارجی تاجیکستان

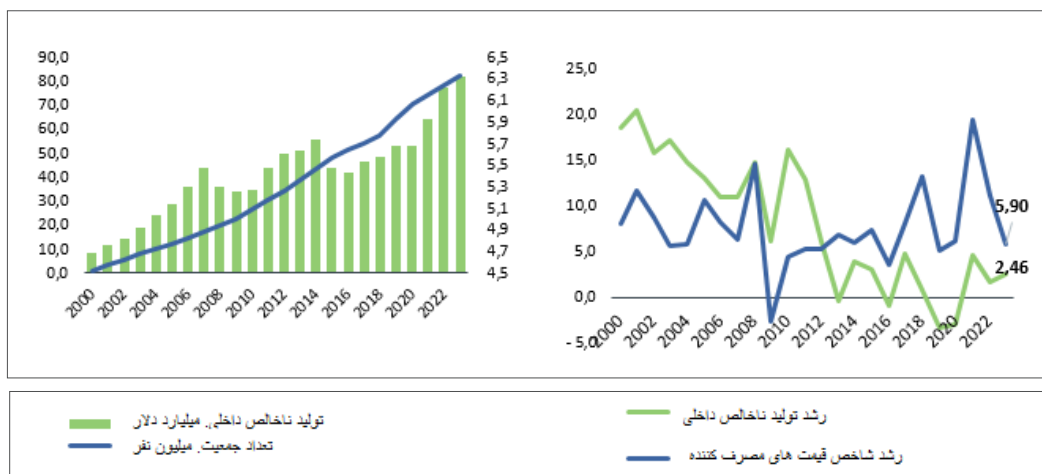
منبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

در حال حاضر، تاجیکستان بدهی خارجی زیادی ندارد و نسبت به اندازه اقتصاد کشور، بدهی آن در حد معقول است. همچنین ذخایر ارزی این کشور به اندازه‌ای است که می‌تواند هزینه‌های واردات خود را برای حدود ۹ تا ۱۰ ماه تأمین کند.

« جمهوری ترکمنستان

بیشتر درآمدهای دولتی ترکمنستان از طریق استخراج و صادرات گاز طبیعی به دست می‌آید. همچنین حدود نیمی از اقتصاد ترکمنستان به بخش صنعت اختصاص دارد که عمده این بخش به تولید گاز طبیعی مربوط می‌شود.

تصویر ۱۴: پویایی شاخص‌های کلان اقتصادی ترکمنستان

منبع: صندوق بین المللی پول، محاسبات آکرا

ترکمنستان قصد دارد تولید گاز خود را افزایش دهد. هدف برنامه توسعه صنعت نفت و گاز این کشور تا سال ۲۰۳۰، رسیدن به تولید ۲۵۰ میلیارد مترمکعب گاز در سال (در سال ۲۰۲۳ این رقم ۸۰ میلیارد مترمکعب بود) و تولید ۱۱۰ میلیون تن نفت در سال است. (این رقم در سال ۲۰۲۳، معادل ۸ میلیون تن بود) ترکمنستان از نظر ذخایر گاز طبیعی در رتبه چهارم جهان قرار دارد. طبق منابع مختلف، در پایان سال ۲۰۲۲، این کشور در زمینه تولید گاز در رتبه ۱۱ یا ۱۲ جهان قرار داشت.^{۱۲}

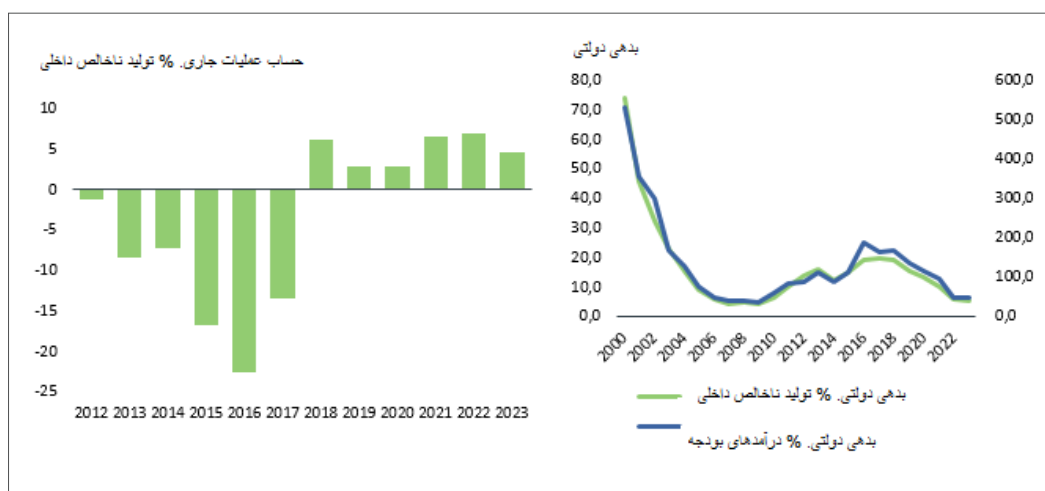
همچنین ترکمنستان قصد دارد صادرات گاز خود را تا ۱۸۰ میلیارد مترمکعب در سال افزایش دهد. این کشور تصمیم گرفته در مناطق خشکی، استخراج گاز و نفت را به شرکت های دولتی و داخلی خودش بسپارد. اما در مناطق دریایی، مثل بخش ترکمنستانی دریای خزر، برای اکتشاف و استخراج نفت و گاز، از شرکت ها و سرمایه گذاران خارجی کمک می گیرد. دولت ترکمنستان برنامه ای تصویب کرده است که بر اساس آن شرکت ها می توانند مجوز فعالیت در بخش ترکمنستانی دریای خزر را دریافت کنند. این برنامه شامل ۳۲ منطقه مشخص است که برای اکتشاف و استخراج منابع نفت و گاز (هیدروکربن ها) اختصاص داده شده اند. مهم ترین شرکای تجاری ترکمنستان شامل چین، ترکیه، ایران، امارات متحده عربی، ایتالیا، افغانستان و روسیه هستند. در تابستان ۲۰۲۳، ترکمنستان اعلام کرد که آماده توسعه خط لوله گاز ترانس خزر به سمت اروپا برای افزایش صادرات گاز خود است، اما اجرای این پروژه ممکن است چند سال طول بکشد. علاوه

۱۲- بر اساس داده های اوپک (OPEC) ترکمنستان در رتبه ۱۱ و بر اساس داده های شرکت بریتیش پترولیوم (British Petroleum) در رتبه ۱۲ قرار دارد.

بر این، ترکمنستان به دنبال آن است که ظرفیت‌های بندری خود را در سواحل دریای خزر و گردشگری را (با تمرکز بر گردشگران روسی) توسعه دهد.

در حال حاضر، اقتصاد ترکمنستان به شدت به درآمدهای حاصل از صادرات نفت و گاز وابسته است. این وابستگی باعث می‌شود که تغییرات در قیمت‌های جهانی نفت و گاز و همچنین نوسان‌ها در حجم تولید و صادرات، تأثیرات قابل توجهی بر اقتصاد این کشور داشته باشد و آن را دچار نوسان‌ها و ریسک‌های بالایی کند. با این حال، بودجه دولت ترکمنستان معمولاً متعادل است و به افزایش بدهی دولتی منجر نمی‌شود. بر اساس گزارش‌ها، بدهی دولتی این کشور در پایان سال ۲۰۲۳ حدود ۴.۳٪ از تولید ناخالص داخلی بوده است که نسبت به بسیاری از کشورها رقم پایینی محسوب می‌شود.

📊 تصویر ۱۵: پویایی حساب جاری و بدهی دولتی

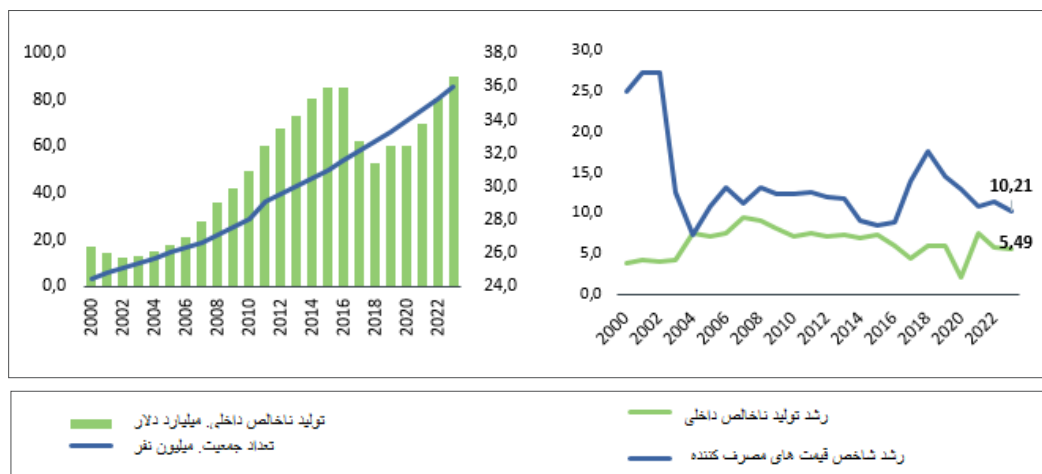
منبع: صندوق بین المللی پول، محاسبات آکرا

تراز تجاری و حساب جاری ترکمنستان به طور سنتی در محدوده مثبت قرار دارند. بدهی خارجی ترکمنستان هم کمتر از ۱۰٪ تولید ناخالص داخلی این کشور است. به دلیل محدودیت‌ها در خرید ارز توسط مردم، در ترکمنستان ارزهای مختلف با نرخ‌هایی متفاوت وجود دارند (ارز دولتی و بازار آزاد) که ممکن است تفاوت‌های زیادی با یکدیگر داشته باشند. همچنین، سیستم بانکی این کشور نسبتاً پیشرفته است، به طوری که در سال ۲۰۲۳، مجموع دارایی‌های بانک‌های ترکمنستان حدود ۷۵ درصد از تولید ناخالص داخلی این کشور را تشکیل می‌داد.

« جمهوری ازبکستان

اقتصاد ازبکستان را می‌توان به دو دوره طولانی تقسیم کرد: از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۷ و بعد از سال ۲۰۱۷. در دوره اول (۱۹۹۱-۲۰۱۷)، اقتصاد این کشور به‌طور عمده محدود بود و سیاست‌های اقتصادی آن بر کاهش مشکلات ناشی از انتقال به اقتصاد بازار و ایجاد صنایع داخلی متمرکز بود. اما از سال ۲۰۱۷ به بعد، این کشور به سمت باز کردن اقتصاد، آزادسازی و انجام اصلاحات در بازار حرکت کرده است.

📈 تصویر ۱۶. پویایی شاخص‌های کلان اقتصادی ازبکستان

منبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

پس از سال ۱۹۹۱، اولویت اصلی توسعه ازبکستان، ایجاد و تقویت نهادهای دولتی بوده است. حکومت وقت ازبکستان به جای پیروی از مدل‌های اقتصادی که سازمان‌های بین‌المللی مانند صندوق بین‌المللی پول یا بانک جهانی پیشنهاد می‌دادند، تصمیم گرفت که از مسیر خاصی پیروی کند. این رویکرد بیشتر به خاطر تمایل به حفظ قدرت اقتصادی دولت از طریق شرکت‌های دولتی و همچنین تلاش برای ایجاد بخش‌های اقتصادی مستقل و خودکفا بود.

طی دوره اول، اصلی‌ترین کالاهای صادراتی ازبکستان پنبه و برخی محصولات کشاورزی و صنایع سبک بود. محصولات غذایی، انرژی، ماشین‌آلات و تجهیزات عمدتاً وارد می‌شدند. لیبرالیزاسیون و اصلاحات بازار تقریباً و به‌طور کامل محدود شدند و اقتصاد این کشور همچنان بسته باقی ماند: سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی تقریباً وجود نداشت و بدهی خارجی که در واقع از طریق منابع طبیعی تأمین می‌شد، ناچیز بود.

ازبکستان از منابع طبیعی غنی برخوردار است (طلا، اورانیوم، گاز، مس، پتاسیم و فسفات). این کشور از نظر ذخایر طلا در رتبه چهارم (و از نظر استخراج طلا در رتبه دهم) و از نظر ذخایر اورانیوم در رتبه هفتم (و از نظر استخراج اورانیوم در رتبه یازدهم) قرار دارد. این منابع طبیعی به ازبکستان امکان داده تا سیاست اقتصادی مستقلی را دنبال کند. اولویت‌های توسعه در این کشور شامل جایگزینی واردات محصولات ضروری (مانند افزایش سطح زیر کشت گندم، افزایش تولید نفت و گاز و ایجاد ظرفیت‌های فرآوری آنها و شکل‌گیری صنعت خودروسازی از صفر) و حمایت اجتماعی از مردم (از طریق کنترل قیمت برخی محصولات، ارائه یارانه‌ها و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر) بوده است.

اقتصاد ازبکستان در سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶، از یک سورشده سالانه متوسط ۵ درصدی و بدهی خارجی کمی (حدود ۱۵ درصد تولید ناخالص داخلی) داشت و ذخایر ارزی خارجی آن به ۳۸ درصد تولید ناخالص داخلی رسید، اما از سوی دیگر با کمبود سرمایه‌گذاری، فرسودگی شدید ظرفیت‌های تولیدی، وجود نرخ‌های متعدد ارز، پایین بودن رقابت‌پذیری و نقش غالب دولت در اقتصاد مواجه بود.

از سال ۲۰۱۷، سیاست اقتصادی ازبکستان تغییرات قابل توجهی را تجربه کرد. این کشور برای سرمایه‌گذاران خارجی باز شد، منابع مالی سازمان‌های بین‌المللی برای رفع کمبود سرمایه‌گذاری جذب شدند، لیبرالیزاسیون ارزی صورت گرفت، قانون مالیاتی به‌روزرسانی شد و روند کاهش دخالت دولت در اقتصاد آغاز شد.

بدین ترتیب از سال ۲۰۱۷، اقتصاد ملی ازبکستان رشد پایدار سالانه‌ای با میانگین ۵/۲ درصد را نشان داد و یکی از معدود اقتصادهای جهان بود که در دوران کرونا نیز رشد خود را حفظ کرد. ساختار اقتصاد این کشور نیز تغییر کرده است: سهم صنعت از ۱۶ درصد در سال ۲۰۱۶ تا ۲۵ درصد تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته، در حالی که سهم کشاورزی از ۲۹ درصد به ۲۳ درصد تولید ناخالص داخلی کاهش یافته است.

در عین حال، سطح سرمایه‌گذاری در اقتصاد ازبکستان در سال‌های اخیر افزایش یافته و در سال ۲۰۲۲ به ۳۲ درصد از تولید ناخالص داخلی رسیده است (در مقایسه با ۲۱/۷ درصد در سال ۲۰۱۶). با این حال، این افزایش سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی هنوز نتوانسته است تأثیر چشمگیری بر کاهش بیکاری داشته باشد. نرخ بیکاری همچنان حدود ۶ درصد است و این نشان‌دهنده این است که فرصت‌های شغلی به اندازه کافی برای جذب کل نیروی کار ایجاد نشده است. علاوه بر این، تقریباً یک پنجم نیروی کار برای اشتغال به خارج از کشور مهاجرت می‌کنند که این می‌تواند نشانه‌ای از نبود مشاغل مناسب یا کافی در داخل ازبکستان باشد.

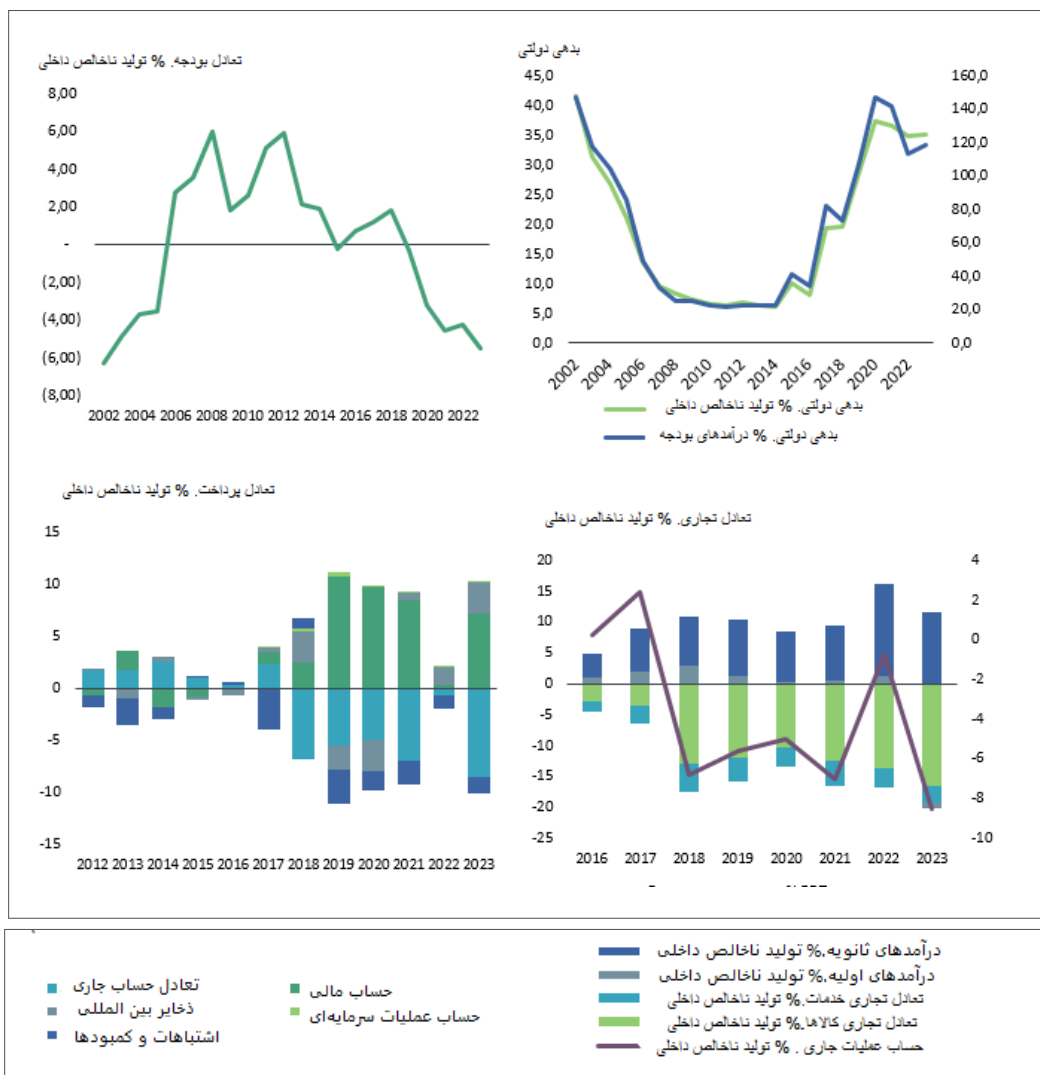
اقتصاد ازبکستان در حال حاضر با دو مشکل اصلی روبرو است: کسری بودجه (که دولت بیشتر هزینه‌های خود را از طریق وام‌های خارجی تأمین می‌کند) و کسری حساب جاری (این کشور واردات زیاد را از

طریق بدهی خارجی شرکت‌های خصوصی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأمین می‌کند.) برای حل این مشکلات، ازبکستان باید پایه مالیاتی پایداری ایجاد کند و صادرات خود را از نظر حجم و تنوع افزایش دهد. «شوکت میرضیایف»، رئیس‌جمهور ازبکستان استراتژی توسعه «ازبکستان-۲۰۳۰» را تصویب کرده است. هدف این استراتژی رسیدن به حجم اقتصادی ۱۶۰ میلیارد دلار و تولید ناخالص داخلی سرانه ۴ هزار دلار تا سال ۲۰۳۰ است. براساس پیش‌بینی صندوق بین‌المللی پول، این اهداف خیلی زود تحقق می‌یابند؛ بنابراین می‌توان گفت که اهداف تعیین‌شده واقع‌بینانه هستند. همچنین از جمله اولویت‌های این استراتژی می‌توان به توسعه حمل‌ونقل (افزایش سهم بخش خصوصی)، کارآفرینی، کشاورزی (افزایش بهره‌وری زمین‌ها)، انرژی (افزایش تولید انرژی) و همچنین ارتقای سطح شهری‌شدن (افزایش تعداد شهرهای بزرگ) اشاره کرد. از سوی دیگر، از سال ۲۰۱۷، ازبکستان شروع به افزایش بدهی دولتی خارجی خود کرده است، به‌طوری‌که تا پایان سال ۲۰۲۳، بدهی خارجی این کشور به حدود ۴۰ درصد تولید ناخالص داخلی رسید که دو سوم این بدهی مربوط به قرض‌های خارجی بود. دلیل اصلی این افزایش، نیاز به سرمایه‌گذاری و نداشتن تجربه کافی در شرکت‌ها برای گرفتن وام‌های خارجی بود. بنابراین دولت جایگزین بخش خصوصی شد و شرکت‌های ملی را تأمین مالی کرد.

طبق برنامه‌های دولت ازبکستان، قرار است در آینده، وام‌های خارجی شرکت‌ها جایگزین وام‌های دولتی شوند. بیشتر بستانکاران ازبکستان سازمان‌های بین‌المللی هستند و به همین دلیل بدهی خارجی این کشور شرایط مناسبی دارد و تأثیری بر بودجه دولت نمی‌گذارد. اولین بار در سال ۲۰۱۹، ازبکستان اوراق قرضه یورویی به ارزش ۱ میلیارد دلار را منتشر کرد که هدف آن نشان دادن تمایل این کشور به جذب سرمایه‌گذاری خارجی و معرفی خود به عنوان کشوری باز برای سرمایه‌گذاران بود.

عامل اصلی بهبود ساختار بدهی دولتی، تأمین مالی بودجه با استفاده از ارز داخلی است (یعنی دولت به جای قرض گرفتن از منابع خارجی یا استفاده از ارزهای خارجی، برای تأمین هزینه‌های خود از ارز ملی این کشور استفاده کند). در سال ۲۰۲۰، اوراق قرضه‌ای به واحد پولی ازبکستان (صوم) منتشر شد و هم‌زمان دولت به طور فعال اوراق قرضه داخلی را منتشر کرد. با اینکه سهم بدهی داخلی دولت در حال حاضر کم است (حدود ۵/۴ درصد از بدهی کل دولت در پایان سال ۲۰۲۲)، اما افزایش این بدهی می‌تواند به ایجاد یک منبع پایدار سرمایه‌گذاری داخلی کمک کند و پایه‌ای برای راه‌اندازی بازار اوراق قرضه شرکت‌ها باشد (بازاری که در آن شرکت‌ها اوراق قرضه خود را برای جذب سرمایه از سرمایه‌گذاران منتشر می‌کنند).

تصویر ۱۷. پویایی حساب جاری و بدهی دولتی

منبع: صندوق بین المللی پول، محاسبات آکرا

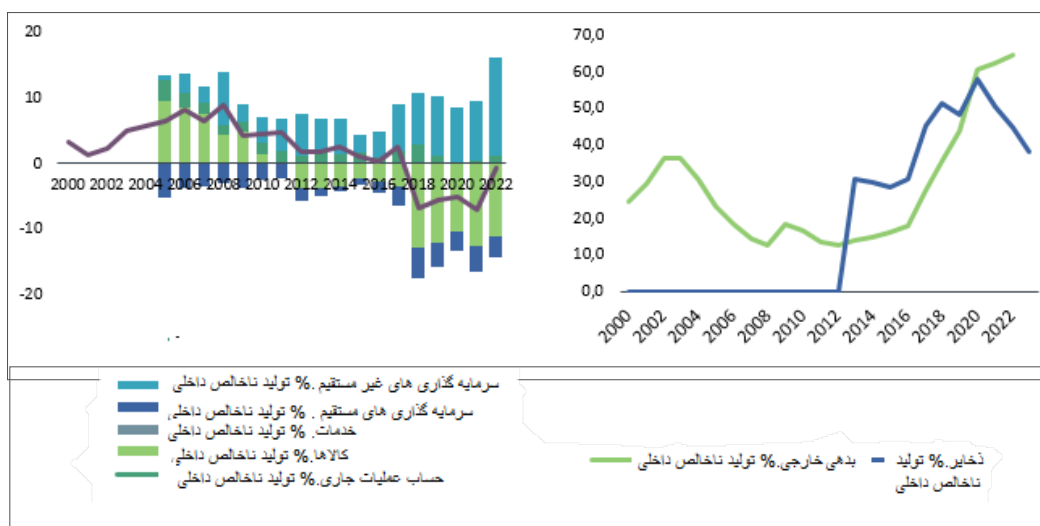
از سال ۲۰۱۷ به بعد، بانک مرکزی ازبکستان سیستم سیاست‌های پولی خود را به‌روز کرده که هدف اصلی آن حفظ ثبات قیمت‌هاست. در حال حاضر، نرخ تورم در این کشور به زیر ۱۰ درصد کاهش یافته است. هدف بانک مرکزی این است که به سمت سیاستی بر اساس کنترل و هدف‌گذاری تورم حرکت کند، که موفقیت آن بستگی زیادی به اصلاحات نهادی (ساختاری) در این کشور دارد.

در حال حاضر در بخش بانکی ازبکستان، دولت نقش غالب و اصلی را دارد. به عبارت دیگر، بیشتر بانک‌ها تحت کنترل یا مالکیت دولت هستند. اما طبق برنامه اصلاحاتی که در سال ۲۰۲۰ اعلام شد، قرار است تغییراتی در این بخش ایجاد شود که یکی از این تغییرات شامل خصوصی‌سازی بانک‌ها است. طبق

برنامه‌های اولیه اصلاحات، هدف این بود که تا سال ۲۰۲۵ سهم دولت در بخش بانکی این کشور کاهش یابد و به ۴۰ درصد برسد. تا سال ۲۰۱۷، دولت از طریق بانک‌ها به شرکت‌های دولتی وام می‌داد. به عبارت دیگر، بانک‌ها عمدتاً منابع مالی خود را به شرکت‌های دولتی قرض می‌دادند. به همین دلیل، بدهی‌های بانک‌ها بیشتر شامل تعهدها به دولت بود، یعنی بانک‌ها به دولت مقروض بودند. از سوی دیگر، دارایی‌های بانک‌ها نیز بیشتر شامل وام‌هایی بود که با شرایط ویژه به شرکت‌های دولتی داده شده بود، مانند وام‌هایی با نرخ بهره پایین یا شرایط پرداخت آسان. در این وضعیت، معمولاً بانک‌ها برای برطرف کردن مشکلات مالی خود و بهبود وضعیت سرمایه‌گذاری، به‌طور دوره‌ای سرمایه خود را افزایش می‌دادند.

پس از سال ۲۰۱۷، با آغاز اصلاحات لیبرال‌سازی در نظام بانکی، بانک‌ها توانستند از بازارهای خارجی برای تأمین منابع مالی استفاده کنند. همچنین، عمل «قرض‌دهی با شرایط ویژه» که پیش‌تر شامل ارائه وام‌هایی با نرخ بهره پایین یا شرایط آسان به شرکت‌های دولتی بود، به میزان زیادی کاهش یافت. البته در حال حاضر هنوز سپرده‌های مردم و شرکت‌ها به‌عنوان منبع اصلی تأمین مالی بانک‌ها استفاده نمی‌شود و حدود ۳۵ درصد از بدهی بانک‌ها را تشکیل می‌دهد. دارایی‌های بانک‌های این کشور به اندازه ۵۷ درصد تولید ناخالص داخلی است. همچنین، استفاده از ارزهای خارجی در سیستم بانکی (مانند سپرده‌ها و وام‌ها) به تدریج کاهش یافته که ممکن است نشان‌دهنده افزایش اعتماد به پول ملی باشد. بر اساس آخرین داده‌های موجود، ارزی‌سازی سپرده‌ها از ۴۵٪ در سال ۲۰۲۰ به ۳۲٪ در سال ۲۰۲۳ کاهش یافته و در مورد وام‌ها، این شاخص از ۵۰٪ در سال ۲۰۲۰ به ۴۳٪/۲ در سپتامبر ۲۰۲۴ رسیده است.

تصویر ۱۸. وضعیت مالی خارجی ازبکستان

منبع: صندوق بین‌المللی پول، محاسبات آکرا

علی‌رغم اینکه واردات کالاها و خدمات در ازبکستان افزایش یافته است، وضعیت مالی خارجی این کشور همچنان پایدار است. این کشور مقدار زیادی ذخایر ارزی به ارزش ۳۵/۸ میلیارد دلار آمریکا دارد. این ذخایر به ازبکستان کمک می‌کنند که بتواند هزینه‌های وارداتی خود را برای مدت زمانی برابر با حدود ۹ ماه تأمین کند.

دو عامل مهم باعث پایداری وضعیت اقتصادی این کشور شده‌اند: اول، وجوه ارسالی مهاجران که به‌طور نسبتاً پایدار وارد کشور می‌شوند. دوم، صادرات طلا که به‌عنوان یک منبع درآمد طبیعی برای این کشور عمل می‌کند. ازبکستان سیاستی را دنبال می‌کند که ارزش پول ملی آن هر سال به‌طور متوسط ۳/۵ درصد کاهش می‌یابد. با این حال، در برخی سال‌ها مانند سال ۲۰۲۳، این کاهش بیشتر بوده و به ۶/۲ درصد رسیده است. این کاهش ارزش پول ملی می‌تواند به تعدیل عدم تعادل‌های اقتصادی خارجی کمک کند.

روندها

از دیدگاه سازمان آکرا، واضح‌ترین روند توسعه منطقه، افزایش پیوسته جمعیت با نرخ رشد سالانه ۱ تا ۲ درصد در بین سال‌های ۱۹۹۱ تا ۲۰۲۴ است. این روند برای تمامی کشورهای منطقه به‌عنوان یک ویژگی مشترک مشاهده شده است. در سال ۱۹۹۱ تعداد کل جمعیت دائمی پنج کشور مورد بررسی ۵۱ میلیون نفر بود، در حالی‌که در آغاز سال ۲۰۲۴ این تعداد با ۵۹ درصد افزایش به ۸۱ میلیون نفر رسید.

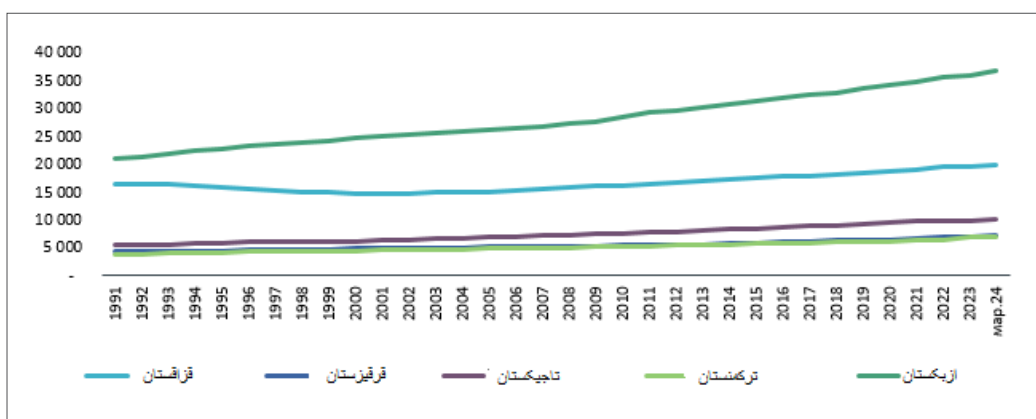
بیشترین رشد جمعیت در کشورهای تاجیکستان، ترکمنستان و ازبکستان و کمترین رشد جمعیت در قزاقستان بوده است. لازم به ذکر است که در قزاقستان در بازه زمانی ۱۹۹۲-۲۰۰۱ شاهد کاهش سالانه جمعیت بوده‌ایم که این موضوع به دلیل مهاجرت مردم و بحران اقتصادی ناشی از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بود. در سایر کشورهای آسیای مرکزی (به‌جز قرقیزستان) جمعیت به‌طور کلی کاهش نیافته است، فقط در سال ۱۹۹۴ در قرقیزستان یک کاهش جمعیت یک‌باره (موقتی) مشاهده شد.

تغییرات اقتصادی نه‌تنها بر تعداد کل جمعیت کشورهای منطقه، بلکه بر سایر شاخص‌های جمعیتی نیز اثرگذار بوده است. یکی از این شاخص‌ها، افزایش تدریجی سطح شهرنشینی است (یعنی تعداد بیشتری از افراد به شهرها مهاجرت کرده یا در مناطق شهری سکونت پیدا کرده‌اند). بر اساس داده‌های سال ۲۰۲۳، ۵۸ درصد از جمعیت قزاقستان در شهرها زندگی می‌کنند که این بالاترین میزان ثبت‌شده در تاریخ برای تمام کشورهای منطقه است.^{۱۳} پس از آن، ترکمنستان قرار دارد که در این کشور نیز شهرنشینی به ۵۴ درصد رسیده است. در حالی که در ازبکستان شهرنشینان نیمی از جمعیت را تشکیل می‌دهند، در قرقیزستان و تاجیکستان سطح شهرنشینی به ترتیب در سطح ۳۸ و ۲۸ درصد باقی مانده است که نسبتاً پایین است.

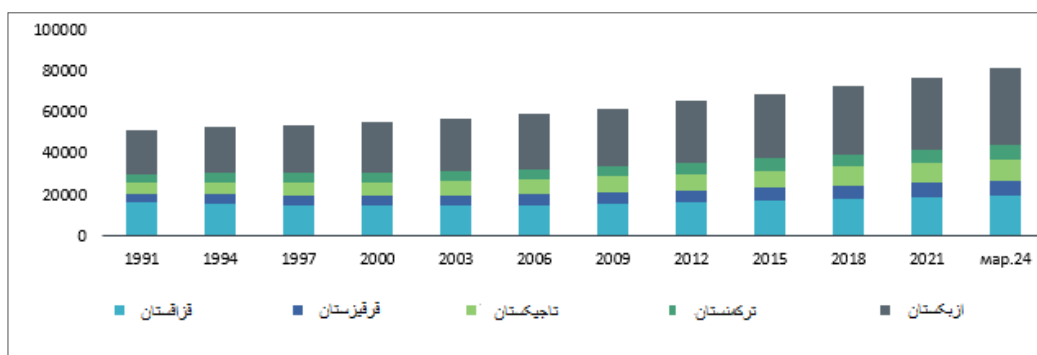
13- <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=KZ-UZ-KG-TM-TJ>.

به گزارش سازمان آکرا، امید به زندگی در منطقه در حال افزایش و کیفیت زندگی نیز رو به بهبود است. به طوری که اگر در سال ۱۹۹۲، شاخص امید به زندگی در بدو تولد بین ۵۵ سال در تاجیکستان تا ۶۸ سال در قرقیزستان متغیر بود، در سال ۲۰۲۱ این محدوده افزایش یافته و در محدوده ۶۹ سال در ترکمنستان تا ۷۲ سال در قرقیزستان قرار گرفته است. در نهایت، بهبود وضعیت جمعیتی و بازار کار باعث شده است که این منطقه به یک بازار مصرفی جذاب تر تبدیل شود.

📌 تصویر ۱۹. تعداد جمعیت کشورهای منطقه به طور پیوسته در حال افزایش است (هزار نفر)

📌 تصویر ۲۰. تعداد کلی جمعیت کشورهای منطقه از ۸۰ میلیون فراتر رفته است

منبع: بانک جهانی

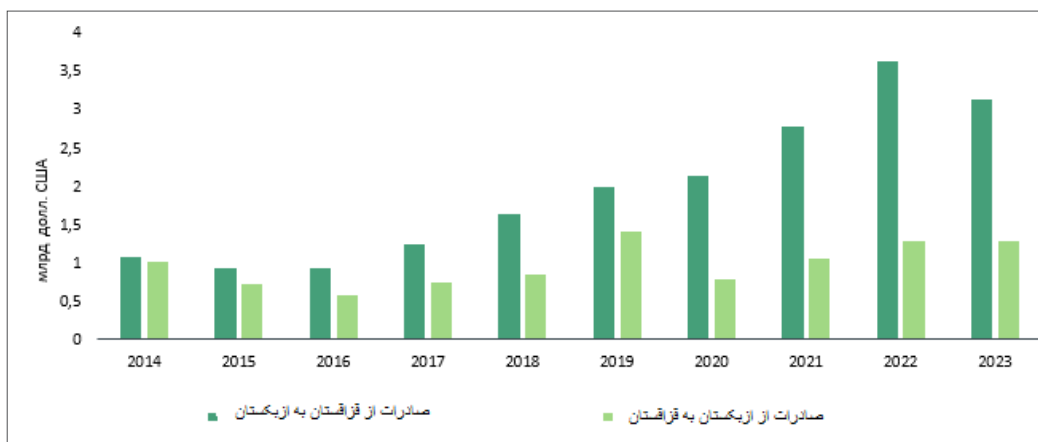
رشد سریع جمعیت در درجه اول به معنای افزایش نیروی کار، رشد مصرف، تقویت پتانسیل های اقتصادی و گسترش حوزه های کارا برای رشد اقتصاد است که این امر به نوبه خود به بهبود توانایی اعتباری (قابلیت و ظرفیت یک کشور برای بازپرداخت بدهی های خود) در بلندمدت کمک می کند. این امر به ویژه برای کشورهای کمتر توسعه یافته منطقه اهمیت دارد. در کشورهای کمتر توسعه یافته منطقه،

اگر رشد جمعیت به طور مناسب کنترل نشود، ممکن است فشارهایی بر بودجه کشور وارد کند و نقش دولت در مسائل اجتماعی افزایش یابد. در این شرایط، به ویژه با توجه به ضعف انضباط مالی در این کشورها و همچنین تداوم مهاجرت نیروی کار به خارج، افزایش جمعیت و امید به زندگی می تواند به طور مستقیم باعث افزایش هزینه ها برای برنامه های بازنشتگی و بیمه های اجتماعی و خدمات پزشکی شود که این امر به نوبه خود ریسک های بودجه ای (خطرهایی که می توانند بر اجرای بودجه یک کشور یا سازمان تأثیر منفی بگذارد) را در حال حاضر و در آینده افزایش می دهد.

تجارت متقابل در کشورهای منطقه

طی سال های اخیر، کشورهای منطقه در حال افزایش تجارت متقابل خود هستند که این امر به رشد بازار منطقه ای که در حال شکل گیری است کمک می کند. در سال ۲۰۲۲، حجم تجارت میان کشورهای مورد بررسی به ۱۰/۷ میلیارد دلار رسید که حدود ۴ درصد از کل تجارت خارجی این کشورها را تشکیل می داد. بیشترین حجم تجارت درون منطقه ای مربوط به تجارت میان قزاقستان و ازبکستان بود که ۲۳ درصد از کل تجارت متقابل را در منطقه به خود اختصاص می داد، البته بیشتر کالاها از قزاقستان به ازبکستان صادر می شد.

تصویر ۲۱. پویایی تجارت قزاقستان و ازبکستان؛ (میلیارد دلار)

منبع: wits.worldbank.org

۳۵٪ تجارت داخلی منطقه به صادرات یا واردات از ازبکستان مربوط می شود که این موضوع به دلیل موقعیت جغرافیایی این کشور است؛ ازبکستان در مرکز آسیای مرکزی قرار گرفته است و با تمام کشورهای منطقه مرز مشترک دارد. سیاست تجاری ازبکستان را می توان به عنوان یک سیاست متعادل توصیف کرد:

سهم صادرات و واردات از داخل منطقه در کل صادرات و واردات آن حدود ۱۶٪ است. با وجود اینکه قزاقستان تنها با سه کشور از منطقه مرز مشترک دارد، سهم آن در تجارت داخلی منطقه ۳۷٪ است. با این حال، علی‌رغم بیشترین سهم در تجارت متقابل در آسیای مرکزی، قزاقستان در تجارت خارجی خود کمترین میزان وابستگی را به منطقه دارد. به‌طوری که در ساختار تجارت خارجی این کشور، سهم صادرات و واردات به کشورهای آسیای مرکزی از کل صادرات و واردات در سال ۲۰۲۲ به ترتیب ۶٪ و ۴٪ بوده است. از بین کشورهای مورد بررسی، تاجیکستان بیشترین وابستگی را به تجارت با همسایگان خود (صادرات و واردات) دارد، در حالی که ترکمنستان کمترین میزان وابستگی را دارد. باز بودن بیشتر اقتصادی، افزایش تجارت درون منطقه‌ای و همچنین تجارت با کشورهای همسایه (با توجه به اینکه ریسک‌های کمتری برای زیرساخت‌های تجاری آن کشور وجود خواهد داشت)، باعث می‌شود که ارتباطات اقتصادی خارجی یک کشور پایدارتر و منظم‌تر باشد. به‌علاوه، این روند به تقویت بازار ارز داخلی این کشور نیز کمک می‌کند. در نتیجه، چنین تجارتی اعتبار کشور را از نظر اقتصادی بهبود می‌بخشد و احتمال موفقیت آن را در بازپرداخت بدهی‌ها و امور مالی خارجی بیشتر می‌کند.

|| عامل چین در حال پیشرفت

چین در حال توسعه همکاری‌های خود با کشورهای منطقه است و یکی از اهداف اصلی آن در آسیای مرکزی، ایجاد کریدورهای حمل‌ونقل در قالب ابتکار «یک کمربند، یک جاده» و همچنین گسترش تنوع در دسترسی به منابع است. چین برای تحقق این اهداف، به کشورهای مختلف وام‌هایی با شرایط ویژه ارائه می‌دهد که معمولاً نرخ بهره این وام‌ها از وام‌های معمولی بازار پایین‌تر است. به‌عنوان مثال، بانک صادرات و واردات چین به تاجیکستان ۱۸ وام با نرخ بهره ۲ تا ۵٪ در صد اعطا کرده که دوره معافیت از بازپرداخت آن پنج تا هفت سال و مدت زمان بازپرداخت وام‌ها ۲۵ سال است.^{۱۴}

هدف طرح «یک کمربند، یک جاده»، گسترش مسیرهای تجاری و افزایش روابط این کشور با بازارهای غربی است. یکی از اهداف اصلی این طرح، گسترش مسیرهای حمل‌ونقل زمینی از طریق آسیای مرکزی است که به‌عنوان یک کریدور تاریخی بین شرق و غرب شناخته می‌شود.

اقتصاد در حال رشد چین، برای ادامه رشد خود به منابع طبیعی (مانند نفت، گاز، اورانیوم، مس و طلا که کشورهای منطقه آنها را در اختیار دارند) نیاز دارد. البته شایان ذکر است که نرخ رشد اقتصادی چین در حال کاهش و خطرات داخلی در حال افزایش است. در نتیجه، تقاضا برای این منابع ممکن است در میان مدت ثبات کمتری داشته و ناپایدار باشد.

14- <http://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/741>,

از سوی دیگر، وابستگی مالی کشورهای منطقه به چین در حال افزایش است. اگرچه این وابستگی برای قزاقستان و ازبکستان هنوز نسبتاً کم است، اما تاجیکستان با مشکلاتی در بازپرداخت بدهی‌های خود به چین روبه‌رو است. در سال ۲۰۱۹، تاجیکستان حق بهره‌برداری از دو معدن طلای خود را به‌عنوان بخشی از تسویه بدهی‌های دولتی به یک شرکت چینی واگذار کرد.

علاوه بر این، تعامل چین با کشورهای آسیای مرکزی در حال افزایش است. از سال ۲۰۱۳، انجمن‌های همکاری «چین-آسیای مرکزی» با حضور مقام‌های دولتی و تجار این کشورها به‌طور منظم برگزار می‌شود. اما در سال گذشته، این انجمن به سطح بالاتری ارتقا یافت و برای اولین بار در سطح سران کشورها برگزار شد. در این نشست که در شهر «شیان» چین برگزار شد، «شی جین‌پینگ»، رئیس‌جمهور چین، پیشنهاد کمک به کشورهای آسیای مرکزی را در زمینه‌های امنیت داخلی و دفاع ملی ارائه داد. این کمک‌ها نشان‌دهنده تعهد چین به تقویت روابط سیاسی و اقتصادی با این کشورها است.

در حال حاضر، کشورهای آسیای مرکزی در حال گسترش روابط تجاری خود با سایر کشورها هستند و تقاضا برای منابع طبیعی این کشورها (مانند گاز، نفت، اورانیوم، طلا و دیگر منابع معدنی) نیز در سطح بین‌المللی افزایش یافته است. اما منطقی است که کشورهای این منطقه در جهت گسترش همکاری با چین و ارتقاء زنجیره ارزش، سرمایه‌گذاری‌های مشترک با چین را برای تولید محصولات با ارزش افزوده بالاتر در دستور کار قرار دهند تا در کنار آن بتوانند از فناوری‌ها و تحقیقات علمی مشترک نیز بهره‌مند شوند.

جدول ۱. روابط اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی با چین^{۱۵}

حجم تجارت با چین، میلیارد دلار آمریکا (۲۰۲۲)	سهم چین در تجارت خارجی، % (۲۰۲۲)	بدهی به چین میلیارد دلار آمریکا (۲۰۲۳)	بدهی به چین درصد بدهی دولتی (۲۰۲۳)
قزاقستان (۲۰۲۳)	۳۱,۵	۲۲,۵	۰,۳
قرقیزستان	۴,۱	۳۵	۲۷,۲
تاجیکستان	۱,۱	۱۵,۲۰	۰,۹
ترکمنستان	۱۰,۷	۶۲,۱	در دسترس نیست
ازبکستان	۸,۲	۱۸,۸۰	۳/۸ (۲۰۲۲)
			۱۲/۱۰ (۲۰۲۲)

15- <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/597974?lang=ru;>
<https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240216/vneshnii-dolg-tadzhikistana-v-2023-godu-vi-ros-neznachitelno;>
<https://www.minfin.kg/pages/show/page/vnutrenniy-dolg>

با وجود اینکه سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های تولیدی باعث تقویت اقتصاد کشورهای منطقه می‌شود، اما در عین حال، وابستگی به منابع مالی خارجی می‌تواند خطرهایی را مانند افزایش بدهی‌های دولتی یا از دست دادن پروژه‌ها به نفع سرمایه‌گذاران خارجی ایجاد کند. همچنین، هر چه کشورها به یک منبع مالی خاص بیشتر وابسته شوند یا بازپرداخت‌ها زیاد باشد، این خطرها نیز بیشتر خواهد شد. تمرکز تجارت بر روی یک کشور خاص هم می‌تواند ریسک‌های تجاری بین‌المللی را افزایش دهد.

|| مسئله آب و مسائل مربوط به انرژی برق آبی و کشاورزی

در کشورهای آسیای مرکزی، مسئله آب به دلیل ویژگی‌های جغرافیایی منطقه، اهمیت زیادی دارد. نیاز به آب در آینده به دلیل افزایش جمعیت، روند سریع شهری شدن و تقاضای بخش کشاورزی و صنعتی بیشتر خواهد شد. از طرفی، دسترسی به منابع آب تحت تأثیر عوامل اقلیمی مانند ذوب شدن یخچال‌ها و افزایش دما قرار دارد. علاوه بر این، استفاده ناکارآمد از آب به دلیل فرسودگی زیرساخت‌های مربوط به انتقال آب و ضرورت به‌روزرسانی آنها، نیز مشکلی جدی به شمار می‌آید.

در گذشته، کشورهای منطقه سیستم واحدی برای توزیع منابع آب داشتند. تاجیکستان و قرقیزستان که در بالادست رودخانه‌های اصلی (سیردریا و آمودریا) قرار دارند، در فصل تابستان آب را به کشورهای همسایه منتقل می‌کردند و در ازای آن انرژی برق، مازوت، زغال‌سنگ و گاز طبیعی برای نیروگاه‌های خود دریافت می‌کردند.^{۱۶} اما در دهه ۱۹۹۰ کشورهای منطقه شروع به پیگیری سیاست‌های مستقل در زمینه انرژی کردند که این امر به کاهش کارایی این تبادل و بروز مشکلات در بخش‌های انرژی و آب منجر شد. در حال حاضر، کشورهای منطقه در تلاش برای بهبود هماهنگی در خصوص مسائل مربوط به انرژی هستند.

بخش کشاورزی (آبیاری مزارع) همیشه اصلی‌ترین مصرف‌کننده منابع آبی در منطقه بوده است. بهره‌وری پایین در استفاده از آب، مشکل دسترسی به آن را تشدید کرده است.

برای مثال، سیستم‌های متعدد و ناکارآمد زه‌کشی باعث کم‌عمق شدن دریاچه آرال شده است. همچنین طوفان‌های گرد و غبار افزایش یافته که باعث تشدید تخریب اراضی شده است. در عین حال، سرعت بالای رشد جمعیت و ادامه روند شهری‌سازی در آینده باعث افزایش تقاضای آب خواهد شد.

طی سال‌های اخیر، مشکل دسترسی به آب در منطقه مورد توجه سازمان‌های بین‌المللی مختلف نیز قرار گرفته است. بانک جهانی که نقشی کلیدی در این زمینه دارد با همکاری اتحادیه اروپا، سوئیس و بریتانیا برنامه آب و انرژی برای آسیای مرکزی (CAWEP)^{۱۷} را اجرا می‌کند.

۱۶- بانک توسعه اوراسیا. تنظیم مجموعه آب و انرژی آسیای مرکزی.

17- <https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/cawep>

اهداف این برنامه از جمله شامل ایجاد شرایط لازم برای ارتقای امنیت آب و انرژی در کشورهای منطقه در مواجهه با تغییرات اقلیمی است. از دیدگاه سازمان آکرا، گسترش همکاری میان کشورهای آسیای مرکزی، از جمله در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا و با توجه به تجربیات تاریخی، می‌تواند کمک زیادی به حل مسئله آب در منطقه کند.

حفظ دسترسی مردم به آب، مدرن‌سازی زیرساخت‌ها و افزایش بهره‌وری در استفاده از منابع آبی، فشار مالی اضافی بر بودجه دولت‌های منطقه ایجاد می‌کند. این فشار به دو صورت اعمال می‌شود:

۱. هزینه‌های مستقیم: شامل یارانه‌های پرداختی به مردم و هزینه‌های سرمایه‌ای برای تعمیر و به‌روزرسانی تأسیسات.

۲. تعهدهای مشروط: در صورتی که پروژه‌ها از طریق مشارکت دولتی - خصوصی تأمین مالی شوند، لازم است دولت تضمین‌هایی به سرمایه‌گذاران خصوصی ارائه دهد. با این حال، این اقدام‌ها در بلندمدت به اقتصاد این کشورها کمک می‌کنند.

|| چالش‌ها و ریسک‌ها

کشورهای منطقه در مسیر توسعه با دو نوع چالش مواجه هستند:

۱. چالش‌های جهانی:

- o مشکلاتی که اکثر کشورهای دنیا با آنها روبرو هستند، مانند:
- « گرمایش زمین: تغییرات اقلیمی که باعث مشکلات زیست‌محیطی می‌شود.
- « افزایش نابرابری: فاصله بین فقیر و غنی بیشتر می‌شود.
- « تغییرات جمعیتی: تغییراتی از قبیل افزایش جمعیت یا کاهش نیروی کار.

۲. چالش‌های خاص منطقه:

- o مشکلاتی که بیشتر مختص این منطقه هستند، مانند:
 - « بحران آب: کمبود منابع آبی و مسائل مرتبط با مدیریت آب.
 - « فرسودگی زیرساخت‌های آب و انرژی: زیرساخت‌هایی که نیاز به نوسازی دارند.
 - « نبود دسترسی به مسیرهای آبی بین‌المللی: محدودیت‌های جغرافیایی که تجارت و ارتباطات جهانی را سخت‌تر می‌کند.
 - « درگیری‌های مرزی: تنش‌ها و اختلاف‌های بین کشورهای همسایه.
- این موارد نشان می‌دهد که کشورهای منطقه علاوه بر چالش‌های جهانی، با مشکلات محلی و منطقه‌ای پیچیده‌تری نیز روبرو هستند.

از سوی دیگر، از زمان شکل‌گیری کشورهای مستقل آسیای مرکزی، منطقه تحت تأثیر بازیگران مختلف جهانی قرار داشته است. کشورهای منطقه روابط نزدیکی با روسیه در زمینه‌های تجارت، امنیت، انرژی و آموزش داشته و دارند. چین نیز به‌طور فعال در چارچوب ابتکار «یک کمربند، یک جاده» در آسیای مرکزی سرمایه‌گذاری می‌کند.

کشورهای غربی، به‌ویژه شرکت‌های بزرگ بین‌المللی فعال در بخش استخراج منابع طبیعی، بیشتر به کشورهای قزاقستان، ازبکستان و ترکمنستان توجه دارند. درست است که روابط فعال بین‌المللی به رشد و توسعه سریع‌تر این منطقه کمک می‌کند، اما هم‌زمان ریسک‌هایی نیز به همراه دارد و منطقه در برابر تغییرات جهانی آسیب‌پذیرتر می‌شود. تنوع کم در صادرات و وابستگی به حواله‌های پولی کارگران مهاجر، این ریسک‌ها را تشدید می‌کند.

کشورهای منطقه آسیای مرکزی به شدت در برابر خطرهای ناشی از تغییرات اقلیمی جهانی آسیب‌پذیر هستند. هر ساله حدود یک میلیون نفر از مردم منطقه تحت تأثیر سیلاب‌ها قرار می‌گیرند و دو میلیون نفر از زلزله‌ها آسیب می‌بینند.^{۱۸} این بلایای طبیعی سالانه حدود ۹ میلیارد دلار خسارت به تولید ناخالص داخلی کشورهای این منطقه وارد می‌کند. تغییرات اقلیمی باعث افزایش دما و به تبع آن کاهش منابع آبی، خشکسالی، افزایش روزهای گرم غیر معمول و کاهش اراضی کشاورزی می‌شود. دستیابی به اهداف توسعه پایدار و استفاده از فناوری‌های سبز می‌تواند به کشورهای این منطقه کمک کند تا با این چالش‌ها مقابله کنند. یکی دیگر از چالش‌های بزرگ برای کشورهای منطقه مشکلات مربوط به فرسودگی زیرساخت‌های آب و انرژی است. علاوه بر بحران آب که پیشتر اشاره شد، مشکل امنیت انرژی نیز وجود دارد. فرسودگی و افزایش خطر بلایای طبیعی تأثیر منفی بر زیرساخت‌های انرژی منطقه دارند. علی‌رغم افزایش سرمایه‌گذاری‌های مستقیم در منطقه از ۱/۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۷/۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳، سهم این سرمایه‌گذاری‌ها در پروژه‌های مرتبط با توسعه زیرساخت‌ها کم است.^{۱۹} به‌عنوان مثال، تقریباً ۷۰٪ سرمایه‌گذاری‌های مستقیم چین، تنها به بخش منابع طبیعی اختصاص دارد.^{۲۰}

از سوی دیگر، کشورهای آسیای مرکزی به دلیل نداشتن دسترسی به مسیرهای آبی بین‌المللی با چالش‌هایی در مسیر دستیابی به توسعه روبرو هستند. طبق گزارش سازمان ملل،^{۲۱} کشورهای در حال توسعه‌ای که به دریا دسترسی ندارند، از نظر توسعه اقتصادی ۲۰٪ نسبت به کشورهای ساحلی در حال توسعه، عقب‌تر هستند.

18- <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/europe-and-central-asia-country-risk-profiles-for-floods-and-earthquakes>.

19- <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>.

20- <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>.

21- https://www.un.org/ohrls/sites/www.un.org.ohrls/files/ldcs_publications/dev-costs-of-landlockedness.pdf.

برای مقابله با این مشکل، توسعه جاده‌ها و خطوط آهن، کاهش بوروکراسی و ایجاد قطب‌های لجستیکی می‌تواند به تقویت تجارت داخلی و خارجی این کشورها کمک کند.

همچنین گاهی اوقات درگیری‌های مرزی در منطقه آسیای مرکزی رخ می‌دهد. بیشتر این درگیری‌ها مربوط به اختلاف‌های سرزمینی، به‌ویژه در مورد مناطقی است که جزو انکلاوها^{۲۲} هستند. این درگیری‌ها معمولاً تأثیر فوری منفی بر اقتصاد ندارند، اما اگر اوضاع تشدید شود، می‌تواند مشکلات اقتصادی منطقه را بدتر کرده و جذابیت آن را برای سرمایه‌گذاران کاهش دهند. همچنین، این درگیری‌ها می‌توانند همکاری‌های اقتصادی و تجاری بین کشورها را تضعیف کرده و پتانسیل ترانزیتی منطقه را کاهش دهند. در سال ۲۰۲۲، شدیدترین درگیری‌ها در مرز قرقیزستان و تاجیکستان رخ داد اما در سپتامبر همان سال، دو کشور توافق صلح را امضا کردند.

هم‌جواری با افغانستان دیگر چالش آسیای مرکزی است که تنش‌ها را در منطقه افزایش می‌دهد. تهدید حملات تروریستی، افزایش پناهندگان، تشدید جرم و جنایت و نیاز به تقویت حفاظت از مرزها تنها بخشی از چالش‌هایی هستند که پس از تغییر رژیم در افغانستان در سال ۲۰۲۱ و روی کار آمدن طالبان به‌وجود آمده‌اند.

حل مشکلات ذکر شده در بالا که منطقه آسیای مرکزی با آنها مواجه است، تنها با تلاش‌های یکپارچه تمامی کشورهای منطقه و حمایت سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای بزرگ شریک که قادر به پشتیبانی از نوسازی زیرساخت‌ها و فناوری‌های پنج کشور آسیای مرکزی هستند، امکان‌پذیر است. این حمایت‌ها منجر به کاهش ریسک‌های اقتصادی در منطقه و تقویت ثبات مالی این کشورها در بلندمدت خواهد شد.

۲۲- انکلاوها به مناطق یا بخش‌هایی از یک کشور یا منطقه گفته می‌شود که کاملاً محصور شده‌اند و به‌طور کامل توسط سرزمین یک کشور دیگر احاطه شده‌اند. به عبارت دیگر، یک انکلاو در داخل یک کشور دیگر قرار دارد و دسترسی به آن فقط از طریق خاک آن کشور ممکن است.

آدرس: مشهد - خیابان فلسطین - فلسطین ۱۰ - پلاک ۵۶

تلفن: ۰۵۱-۳۷۶۶۱۳۳۱

رایانامه: info@iess.ir